

Abbâsîlerin İlk Asrında Mısır'daki Kadı Atamaları ve Yargıya Yansımaları

The Appointments of Qadi in Egypt in the First Century of the Abbasids and Their Reflections on the Judiciary

Maşide Kamit

Arş. Gör. Dr., Necmettin Erbakan Üniversitesi Ahmet Keleşoğlu İlahiyat Fakültesi, İslam Tarihi Anabilim Dalı, Konya, Türkiye

Res. Asst. Dr., Necmettin Erbakan University Ahmet Keleşoğlu Faculty of Theology, Department of Islamic History, Konya, Turkey

kamitmaside@hotmail.com | <https://orcid.org/0000-0002-1337-3266>

Article Type / Makale Tipi
Research Article / Araştırma Makalesi

Article Information / Makale Bilgisi
Received / Geliş Tarihi: 15.10.2024
Accepted / Kabul Tarihi: 30.12.2024
Published / Yayın Tarihi: 31.12.2024

DOI: 10.31591/istem.1567688

Cite as / Atıf: Kamit, Maşide. "Abbâsîlerin İlk Asrında Mısır'daki Kadı Atamaları ve Yargıya Yansımaları". *İstem* 44 (2024), 205-232. <https://doi.org/10.31591/istem.1567688>

Plagiarism / İntihal: This article has been reviewed by at least two referees and scanned via a plagiarism software. / Bu makale, en az iki hakem tarafından incelendi ve intihal içermediği teyit edildi.

Copyright / Telif Hakkı: "Authors retain the copyright of their works published in the journal, and their works are published under the CC BY-NC 4.0 license. / Yazarlar dergide yayınlanan çalışmalarının telif hakkına sahiptirler ve çalışmalarını CC-BY-NC 4.0 lisansı altında yayımlanır."

<https://dergipark.org.tr/tr/pub/istem>

Abbâsîlerin İlk Asrında Mısır'daki Kadı Atamaları ve Yargıya Yansımaları

Öz

Toplumsal hayatın bir düzen ve sistem içinde devamlılığını sağlama ihtiyacı, insanlar arasındaki ilişkileri düzenleyen ve anlaşmazlıkları çözümlen bazı kurallara bağlılığı zorunlu kılmıştır. Bu durum, çok eski zamanlardan itibaren söz konusu görevi yürüten kişi ya da müesseselerin ortaya çıkışında etkili olmuştur. İslâm, toplumsal düzenin sağlanması ve insanlar arasındaki ilişkilerin âdil bir şekilde yürütülebilmesi için özellikle uyulması gereken bir takım kural ve ilkeler ortaya koymuştur. Hz. Peygamber de insanlar arasındaki anlaşmazlıkları ve gelişen hukukî sorunları bu ilkeler çerçevesinde çözüme kavuşturup bizzat karara bağlamak suretiyle İslam toplumu için bir model oluşturmuştur. Râşid Halifeler döneminde gerçekleşen fetih hareketleri neticesinde toprakların genişlemesi, idarî ve hukukî işlerin artması ve problemlerin çeşitlilik göstermesi gibi hususlar diğer alanlarda olduğu gibi adli alanda da bazı düzenlemeleri gerekli kılmıştır. Hz. Ömer döneminde adli teşkilatın kurumsallaşması konusunda önemli adımlar atılmış ve hem merkezde hem de eyaletlerde hukukî işlerin yürütülmesi için kadılar tayin edilmiştir. Ayrıca kadılara davaları karara bağlarken uymaları gereken kurallar bildirilmiştir. Emevîler döneminde kurumsallaşma faaliyetleri devam etmiş ve bu süreçte kadınların atama ve azilleri hususundaki yetki genellikle eyalet valilerine bırakılmıştır. İktidarı ele geçiren Abbâsîler ise benimsedikleri merkezîyetçi siyaset anlayışı ekseninde halifenin mutlak otorite oluşu temeline dayalı bir idarî yapılanma tesis etmiştir. Bu anlayış doğrultusunda adli teşkilatta yapılan bazı düzenlemelerin ardından kadı atamaları bizzat halifeler tarafından yapılmaya başlamıştır. Adli alandaki bu değişikliğin etkileri her eyaletin kendi iç dinamiklerine göre farklılık göstermiştir. Bu makalede, kadınların halifeler tarafından atanma süreçlerinin, Abbâsîlerin yönetim merkezine uzak bir eyalet olan Mısır'da nasıl bir seyir izlediği, kadınların konumunu nasıl etkilediği, kadınların bölge halkı ve yerel idarecilerle ilişkilerini nasıl şekillendirdiği ele alınmıştır. Ayrıca bu değişikliğin zaman içinde Mısır'daki yargı alanına olan çeşitli etkileri de değerlendirilmiştir.

Anahtar Kelimeler: İslam Tarihi, Abbâsîler, Mısır, Kadı, Yargı.

The Appointments of Qadi in Egypt in the First Century of the Abbasids and Their Reflections on the Judiciary

Abstract

The need to ensure the continuity of social life in peace has made it necessary to adhere to some rules that regulate the relations between people and settle disputes. This situation has led to the emergence of people or institutions that have carried out this task since ancient times. Islam has laid down a number of rules and principles that must be followed in order to ensure social order and fair relations between people. The Prophet Muhammad also created a model for the Islamic society by resolving disputes and legal problems between people within the framework of these principles. As a result of the conquests that took place during the reign of the Rashid Caliphs, the expansion of the territories, the increase in administrative and legal affairs, and the diversity of problems required some regulations in the judicial field as well as in other fields. During the reign of 'Umar, important steps were taken to institutionalize the judicial organisation and qadis were appointed to conduct legal affairs both in the center and in the provinces. He also informed the qadis of the rules to be followed in adjudicating cases. The institutionalisation activities continued during the Umayyad period and the authority to appoint and dismiss the qadi was generally left to the provincial governors. The Abbasids, who gained power, established an administrative structure based on the absolute authority of the caliph, in line with their centralist political approach; after some arrangements in the judicial organisation in line with this understanding, the appointment of qadis began to be made by the caliphs themselves. The impact of this change in the judicial field varied according to the internal dynamics of each province. This article examines the appointment of qadis by the caliphs in Egypt, one

of the Abbasid provinces far from the administrative center, its impact on the position of the qadis and the relationship between the public and local administrators. It also discusses the various effects of this change on the judiciary in Egypt over time.

Keywords: *Islamic History, Abbasids, Egypt, Qadi, Judiciary.*

Giriş

Hız Peygamber (sav), insanlar arasında meydana gelen anlaşmazlıklar ve gelişen sorunların şer'î hükümler çerçevesinde çözüme kavuşturulup karara bağlanması görevini bizzat kendisi yürütmüştür. Bununla birlikte zamanla kendisinin de bulunduğu bir ortamda getirilen bir davaya özellikle bazı sahâbilerin bakıp karar vermesini istediği gibi Medine dışına görevlendirdiği bazı sahâbîlere de bu hususta yetki verdiği bilinmektedir.¹ Daha sonra devlet başkanlığı görevini üstlenen halifeler tarafından yargı görevi bizzat yürütülmeye devam etmiştir. Hz. Ebû Bekir'in hilâfet sürecinde ve Hz. Ömer'in yönetiminin ilk yıllarında eyalet valileri de görevlendirildikleri şehirlerde idarî ve kazâî/hukukî işleri birlikte yürütmüştür.²

Fetihlerle toprakların genişlemesi, idarî ve hukukî işlerin artması, çeşitli ihtiyaçların ortaya çıkması ve bazı zaruretlerin de etkisiyle Hz. Ömer döneminde devletin teşkilatlanması hususunda önemli yapısal değişiklikler ve gelişmeler yaşanmıştır. Adlî alanda da kendisini hissettiren bu kurumsallaşma faaliyetleri kapsamında Medine, Irak, Suriye ve Mısır olmak üzere hem merkezde hem de eyaletlerde hukukî işlerin yürütülmesi için halife tarafından müstakil olarak görevlendirmeler yapılmıştır.³ Nitekim Medine, Basra, Kûfe ve Şam'a kadılar tayin eden Hz. Ömer,⁴ Mısır valisi Amr b. el-As'a yazdığı mektupla Kays b. Ebi'l-As'ı da Mısır'a kadı olarak atadığını bildirmiştir.⁵ Hz. Osman döneminde adlî teşkilatta herhangi bir farklı uygulama olmayıp kendisinden önceki süreçte belirlenen kurallar çerçevesinde işleyiş devam etmiştir.⁶ Hz. Ali döneminde, önceki süreçlerin temel kuralları ve işleyişi büyük ölçüde devam etmiştir. Ancak, değişen sosyo-kültürel ve siyasî koşullar nedeniyle muhakeme usulünde bazı yenilikler yapılmıştır. Kadı atamaları konusunda ise Hz. Ali, seleflerinden farklı bir yöntem izlemiştir; başkentteki kadıyı doğrudan kendisi atarken diğer bölgelerdeki kadıların atamalarını ise çoğunlukla valilere bırakmıştır.⁷

¹ Muhammed b. Halef b. Hayyân Vekî, *Ahbâru'l-kudât* (Beyrut: Âlemü'l-Kütüb, ts.), 1/84-89, 98-100; Fahrettin Atar, "Kadı", *Türkiye Diyanet Vakfı İslâm Ansiklopedisi* (İstanbul: TDV Yayınları, 2001), 24/66.

² Mustafa Necati Barış, *Câhiliyeden Hz. Ömer Döneminin Sonuna Kadar Yargı* (Ankara: Ankara Üniversitesi, Sosyal Bilimler Enstitüsü, Doktora Tezi, 2013), 69. Ayrıca Hz. Ebû Bekir'in hilâfet sürecinde Hz. Ömer'i kadı olarak görevlendirdiği fakat bir yıl boyunca kendisine herhangi bir davanın getirilmediği rivayet edilmiştir. Bk. Ebû Ca'fer Muhammed b. Cerîr et-Taberî, *Târîhu'l-ümem ve'l-mülûk*, thk. Muhammed Ebu'l-Fadl İbrahim (Mısır: Dâru'l-Maârif, 1967), 3/342, 426.

³ Muhammed ez-Zuhaylî, *Târîhu'l-kazâ fi'l-İslâm* (Dimaşk: Dâru'l-Fikr, 1995), 90-91; Fahrettin Atar, *İslam Adliye Teşkilatı* (Ankara: DİB Yayınları, 1979), 58-59.

⁴ Bu bölgelere yapılan görevlendirmeler için bk. Barış, *Câhiliyeden Hz. Ömer Döneminin Sonuna Kadar Yargı*, 70-84.

⁵ Vekî, *Ahbâru'l-kudât*, 3/220; Ebû Ömer Muhammed b. Yûsuf el-Kindî, *Kitâbu'l-vulât ve kitâbu'l-kudât*, tsh. Rhuvon Guest (Kahire: Müessesetü'l-Kurtuba, ts.), 300-301.

⁶ Mustafa Necati Barış, *Hız Osman ve Hız Ali Dönemlerinde Yargı* (İstanbul: Hikmetevi Yayınları, 2019), 131.

⁷ Barış, *Hız Osman ve Hız Ali Dönemlerinde Yargı*, 96, 107-110. Hz. Ali'nin atadığı valiler için bk. Taberî, *Târîh*, 4/442.

Muâviye b. Ebû Süfyân'ın hilâfete geçişiyle başlayan ve yaklaşık bir asra yakın devam eden Emevî yönetiminde yargı alanındaki kurumsallaşma faaliyetleri devam etmiştir. Bu süreçte adlî teşkilatın işleyişinde kadı atamaları açısından Râşid Halifeler dönemine nazaran yaşanan en önemli değişimlerden biri kadı atamalarının büyük oranda eyalet valileri tarafından gerçekleştirilmesidir.⁸ Bu değişim bir rivayette, "Şehirlerin valileri kazâî işlerden sorumluydu ve istedikleri kişiyi kadı olarak tayin ederlerdi. Kadı bineğe binmez, valinin izni olmaksızın ihtiyacı için bile bir yere gidemezdi. Çünkü kadıya maaş verilmekteydi."⁹ şeklinde ifade edilmiştir.¹⁰ Bölge valilerine tanınan kadıları bizzat atayıp azletme yetkisi aynı zamanda yerel idarelerin kadılar üzerinde mutlak bir otoriteye sahip olduğunu da göstermektedir. Nitekim eyaletlerden Mısır'da da Emevî halifelerinden Muâviye b. Ebû Süfyân, Süleyman b. Abdülmelik, Ömer b. Abdülazîz ve Hişâm b. Abdülmelik tarafından kadı tayin edilen Süleyman b. Itr, İyâz b. Ubeydullah, Abdullah b. Yezîd ve Yahyâ b. Meymûn¹¹ dışında görev yapan tüm kadılar valiler tarafından atanmıştır.¹² Bu durum, dönemin hâkim siyaset anlayışı çerçevesinde halifelerin valilere geniş yetkiler tanımasıyla yakından ilişkilidir.

Abbâsîler dönemine gelindiğinde birçok alanda olduğu gibi adlî teşkilatta da bir takım önemli gelişme ve değişimler yaşanmıştır. Abbâsîlerin merkezîyetçi yönetim tasavvuru ekseninde yaşanan bu gelişmeler özellikle yönetim merkezine uzak eyaletlerden biri olan Mısır'da bölgenin kendi iç dinamiklerine bağlı olarak şekillenmiştir. Mısır'daki bu gelişmelerin seyrinin tespiti, diğer eyaletlerden farklı olarak kadıların bölge halkı ve yerel idarecilerle ilişkilerinin nasıl şekillendiğinin anlaşılmasına yardımcı olacağı gibi adlî teşkilatın işleyişinde yaşanan bu değişimin yargı üzerinde nasıl bir etki oluşturduğunun da anlaşılmasına katkı sağlayacaktır.

1. Abbâsîlerin İlk Asrında Mısır'daki Kadı Atamaları

1.1. Kadıları Atama Usulü

Emevîleri mağlup edip 132/750 yılında yönetimi ele geçiren Abbâsîler, merkezîyetçi anlayış doğrultusunda şekillenen ve halifenin mutlak otorite oluşu temeline dayanan bir idarî yapılanma tesis etmiştir. Emevîlerden devralınan ya da ihtiyaç ve zaruretlere doğrultusunda ihdas edilen birçok kurum, bu anlayış ekseninde geliştirilerek daha kapsamlı ve kurumsal bir idarî yapı oluşturulmaya çalışılmıştır.

⁸ Cahit Kara, *Emevîler Dönemi Adliye Teşkilatı ve Yargı Hukuku Uygulamaları* (Ankara: Fecr Yayınları, 2021), 109. Bu dönemde halife ve valiler tarafından yapılan kadı atamalarının mukayesesi için bk. Kara, *Emevîler Dönemi Adliye Teşkilatı*, 108-111.

⁹ Vekî, *Ahbârü'l-kudât*, 1/141.

¹⁰ Emevîler döneminde adlî teşkilatın işleyişi hakkında ayrıntılı bilgi için bk. Kara, *Emevîler Dönemi Adliye Teşkilatı*, 85-236. Ayrıca bu dönemde yargı üzerindeki baskı hakkındaki değerlendirmeler için bk. Metin Yılmaz, "İslam Tarihinde (Emevî-Abbâsî Dönemi) Saltanata Bağlı Yargı Siyasallaşması", *İstem* 3 (Konya, 2004), 139-143.

¹¹ Kindî, *Kitâbu'l-vulât* 303, 333, 337, 340.

¹² Kindî, *Kitâbu'l-vulât* 311-332, 342-353.

şılmıştır. Kurumsallaşma faaliyetleri kapsamında adlî teşkilatta da söz konusu anlayış doğrultusunda çeşitli değişim ve gelişmeler yaşanmıştır. Bu önemli değişimlerden biri ise kadı atamaları hususunda gerçekleşmiş ve merkezî atama sistemi benimsenmiştir. Nitekim Emevîler döneminde olduğu gibi kadılar eyalet valileri tarafından değil bizzat merkezden ve Abbâsî halifesi tarafından atanmaya başlamıştır.¹³ Fakat bu dönemde de çeşitli sebeplerle nadir de olsa valilerin halifeden aldığı idarî yetki salahiyeti kapsamında zaman zaman kadı tayin ettiği bazı örneklerle rastlanmaktadır.¹⁴ Bir valinin böyle bir tasarrufta bulunması halinde ise halife, valinin atadığı kadıyı gerekli görürse azletme ya da uygun görürse de göreve devamını onaylama yönünde bir tutum sergilemiştir.¹⁵

Abbâsîler döneminde adlî teşkilat alanında kurumsallaşma faaliyetleri kapsamında atılan bir diğer adım ise kâdıl-kudâtlık müessesesinin tesis edilmesidir. Halife Hârûn Reşîd'in yönetiminden itibaren halifeler yetkiyi tümüyle ellerinden bırakmaksızın merkezde kadı atama yetkisi verdikleri bir makam ihdas etmiş ve kadılar üzerindeki bu yetki ve konumu itibariyle de bu görevi yürüten kişi kâdıl-kudât olarak adlandırılmıştır. Kâdıl-kudât vasıtasıyla aynı zamanda kadılar üzerinde bir denetim sağlanmaya çalışılmıştır.¹⁶ Fakat bu dönemde bir kâdıl-kudât tayin edilmesine rağmen halifenin kadı atama ve azliyle ilgili tasarruflarına devam ettiği görülmektedir. Bu da kadı'l-kudâtlığın ortaya çıkışının ardından belirli bir süre tam olarak kurumsal bir yapı kazanamadığını göstermektedir. Bu süreçte görev yapan kâdıl-kudâtların bazı kadıların atamalarını gerçekleştirdiklerine dair bilgiler yer almakla birlikte,¹⁷ kâdıl-kudât daha çok halifenin hukuk danışmanı konumunda olmuştur.¹⁸ Ele aldığımız süreçte Mısır'daki kadı atamalarına baktığımızda da bizzat kâdıl-kudât tarafından atanan bir kadı tespit edilememiştir.

Kadı atamalarının halifeler tarafından yapılması, kadıların görev yerlerinde otorite sağlamaları ve bölgedeki üst düzey görevliler üzerinde kararlarının bir yaptırım oluşturabilmesi noktasında büyük ölçüde etkili olmuştur. Dolayısıyla merkezî atama usulü kadılık kurumunun saygınlığını ve otoritesini artırarak kadıların görevlerini gereğince yerine getirebilmelerine olumlu bir katkı sağlarken diğer taraftan kadılar üzerinde ortaya çıkabilecek muhtemel bir yerel idarî baskının da önü-

¹³ Maşide Kamit, *Abbâsî Devletinde Siyaset-Ulemâ İlişkisi: "İlk Asır Örneği"* (Konya: Necmettin Erbakan Üniversitesi, Sosyal Bilimler Enstitüsü, Doktora Tezi, 2024), 268.

¹⁴ Bu dönemde valiler tarafından atanmış olan kadılar için bk. Vekî, *Ahbâru'l-kudât*, 1/222-223, 224, 226, 259; 2/44, 55, 56.

¹⁵ Kindî, *Kitâbu'l-vulât*, 377, 385.

¹⁶ Hussein F. Kasassbeh, *The Office of Qâdî in the Early Abbâsîd Caliphate: (132-247/750-861)* (Jordan: Mu'tah University, 1994), 153-154; Yavuz Selim Göl, *Abbâsîler Döneminde Kâdıl-Kudâtlık* (Ankara: İlâhiyât Yayınları, 2020), 55.

¹⁷ Bu atamalara örnek için bk. Vekî, *Ahbâru'l-kudât*, 3/318; Ebû Bekr Ahmed b. Ali el-Hatîb el-Bağdâdî, *Târîhu Bağdâd*, thk. Sıdkî Cemil el-Attâr (Beyrut: Dâru'l-Fıkr, 2004), 8/268, 11/201, 12/161.

¹⁸ Göl, *Abbâsîler Döneminde Kâdıl-Kudâtlık*, 57-58; Ali Kuşçalı, *Sâmerrâ'dan Bağdat'a Dönüş-Mu'temid Alellah Döneminde Abbâsî Devleti* (İstanbul: Kitap Dünyası Yayınları, 2022), 83-84.

nün kesilmesinde etkili olmuştur. Abbâsîlerin ilk asrında adli teşkilattaki kurum-sallaşma faaliyetleri ve yaşanan değişimler, diğer bölgelerde olduğu gibi Mısır'da da bölgenin kendine mahsus şartları ve iç dinamikleri doğrultusunda bir gelişim seyri göstermiştir. Dolayısıyla Mısır'da görev yapan kadıların atanmasında nasıl bir yol izlendiği, kadıların atanma usulünün ne zaman farklılık gösterdiği ve yaşanan bu farklılıkların sebeplerinin tespiti bölgede bu alandaki gelişmelerin seyrini anlamamıza yardımcı olacaktır.

Abbâsî orduları 132/750 yılında Mısır'a girdiğinde, Emevîlerin Mısır valisi Havsera b. Suheyli'nin 128/745 yılında tayin ettiği Abdurrahman b. Sâlim el-Ceyşânî (ö.143/760) Mısır'da kadılık görevini yürütmekteydi. Abdurrahman, Abbâsîlerin yönetiminde de Salih b. Ali'nin 133/751 yılında Mısır'dan ayrılışına kadar görevine devam etmiştir. Ardından Mısır'a vali olarak atanan Ebû Avn Abdülmelik'in kendisini divana görevlendirmesi sebebiyle kadılıktan azledilmiştir.¹⁹ Abdurrahman'dan sonra ise Mısır'da kadılık yapanlardan Hayr b. Nuaym (ö.137/754)²⁰ ve Gavs b. Süleyman (ö.168/784) Vali Ebû Avn Abdülmelik b. Yezîd, Ebû Huzeyme İbrahim b. Yezîd (ö.154/771) de Vali Yezîd b. Hâtim tarafından kadı olarak atanmıştır.²¹ Ayrıca Yezîd b. Abdullah (ö.140/758), Kadı Gavs b. Süleyman'ın yerine vekaleten kısa bir süre kadılık görevini yürütmüştür.²² Dolayısıyla ikinci Abbâsî Halifesi Ebû Ca'fer el-Mansûr'un yönetiminin son dönemlerine kadar olan süreçte görev yapan kadılar, Emevîler döneminde olduğu gibi bölgede görev yapan valiler tarafından atanmaya devam etmiştir. Bu durumun temel sebeplerinden biri, devletin aynı zamanda kuruluş dönemi olan bu sürecinde çeşitli bölgelerde peşi sıra çıkan isyanların bastırılıp ülke topraklarında hakimiyetin sağlanması yönünde bir gayretin hâkim olması ve idarî yapılanma ve işleyişe dair yeni bir düzenleme yapılana kadar mevcut yapının sürdürülme zorunluluğudur. Nitekim ülke genelinde kontrolün sağlanmasının ardından bir devletin devamlılığının önemli unsurlarından olan âdil bir düzenin sağlanması için adli teşkilatın işleyişine dair bir çalışma yapılmış ve kadılar bizzat halife tarafından atanmaya başlamıştır. Abbâsîler döneminde Mısır'a halife tarafından ilk kez kadı tayin edilişi, Halife Mansûr'un 155/772 yılında Abdullah b. Lehîa'yı (ö. 174/790) görevlendirmesiyle gerçekleşmiştir.²³

Abbâsî yönetimine bağlı olarak 155-196/772-811 yılları arasında Mısır'da

¹⁹ Vekîf, *Ahbâru'l-kudât*, 3/232; Kindî, *Kitâbu'l-vulât*, 353-354.

²⁰ İbn Abdülhakem ve Kindî'nin eserlerinde isim Hayr b. Nuaym olarak geçerken muhtemelen yazım yanlışlığı sebebiyle Vekîf'nin eserinde Cübeyr b. Nuaym olarak zikredilmiştir. Bk. İbn Abdülhakem, *Fütûhu Mısır*, 358; Vekîf, *Ahbâru'l-kudât*, 3/232; Kindî, *Kitâbu'l-vulât*, 355-356.

²¹ Vekîf, *Ahbâru'l-kudât*, 3/232-233; Kindî, *Kitâbu'l-vulât*, 355-356, 363.

²² Kindî, *Kitâbu'l-vulât*, 358.

²³ Ahmed b. Ebî Ya'kûb b. Ca'fer el-Ya'kûbî, *Târîhu'l-Ya'kûbî* (Beyrût: Dâru Sâdr, 1995), 2/389, 401; Vekîf, *Ahbâru'l-kudât*, 3/235; Kindî, *Kitâbu'l-vulât*, 368-369. Abdullah b. Lehîa için ayrıca bk. Ebu'l-Abbâs Ahmed b. Muhammed İbn Hallikân, *Vefeyâtü'l-a'yân ve enbâu ebnâ'iz-zamân*, thk. İhsân Abbâs (Beyrût: Dâru Sâdr, 1968), 3/37-38.

görev yapan dokuz kadı bizzat dönemin halifeleri tarafından atanmıştır.²⁴ Halife Emîn tarafından 194/810 yılında kadı olarak atanan Hâşim b. Ebû Bekr b. Abdurrahman'dan (ö.196/811) sonra 196-214/811-829 yılları arasında gerçekleşen yedi kadı ataması ise halifeler tarafından değil bu süreçte görev yapan Mısır valileri tarafından yapılmıştır.²⁵ Mısır'da 215/830 ve 216/831 yıllarında ise resmî olarak herhangi bir kadı ataması gerçekleşmediği için kadılık makamı boş kalmıştır. Bu nedenle Halife Me'mûn 217/832 yılında Mısır'a geldiğinde biriken davalara bakması için kısa bir süreliğine yanında bulunan Kâdî'l-kudât Yahyâ b. Eksem'i görevlendirmiştir.²⁶ Me'mûn daha sonra Hârûn b. Abdullah'ı (ö.232/847) Mısır'a kadı olarak atanmıştır. Hârûn b. Abdullah'tan sonra da kadılar, tekrar halifeler tarafından atanmaya devam etmiştir.²⁷ Bu noktada akla şöyle bir soru gelmektedir: Halife Mansûr'un kadıların merkezden yani bizzat halife tarafından atanması yönünde başlattığı işleyiş, Halife Emîn ve Me'mûn'un hilâfet dönemlerine denk gelen 196-214/811-829 yılları arasında Mısır'da neden kesintiye uğradı? Mısır'da 215/830 ve 216/831 yıllarında yaklaşık iki yıl kadılık makamı neden boş kaldı?

Halife Emîn'in kardeşi Me'mûn ile başlattığı hilâfet mücadelesi kapsamında gerçekleşen iç savaş, diğer eyaletlerde olduğu gibi Mısır'da da bazı karışıklık ve çatışmalara zemin oluşturmuştur. Mısır'daki kabileler arasında geçmişten gelen rekabetin Emîn ve Me'mûn arasında gerçekleşen hilâfet mücadelesinde tekrar gün yüzüne çıkmasıyla Mısır halkı Emîn ve Me'mûn taraftarları olarak ikiye ayrılmıştır. Bu süreçte yaşanan çatışmalar idarî kadrolarda da sık sık değişikliğe neden olmuştur.²⁸ Hilâfet mücadelesinin sona ermesiyle sağlanan sükûnet uzun soluklu olmamış ve bölgede iç çatışmalar devam etmiştir. Özellikle Endülü's'ten gelenlerin bölgedeki karışıklıklardan istifade ederek İskenderiye'de hakimiyeti ele geçirmesi ve Mısır valisi Ubeydullah b. Serî'nin vergileri Bağdat'a göndermeyip yönetime karşı muhalif bir tutum sergilemesi çatışmaları artırırken Abbâsîlerin de bölgedeki kontrolünü sarsmıştır. Halife Me'mûn, 210/825 yılında komutan Abdullah b. Tâhir'i görevlendirerek Mısır'da tekrar kontrolü sağlamaya çalışmıştır.²⁹ Abdullah b. Tâhir'in Mısır'da sağladığı düzen bir süre sonra onun Azerbaycan valiliğine

²⁴ Vekîf, *Ahbâru'l-kudât*, 3/235-239; Kindî, *Kitâbu'l-vulât*, 368, 371, 373, 377, 383, 385, 388, 394, 411-412. Ayrıca bu dokuz kadı dışında 184/800 yılında Kadı Muhammed b. Mesrûk'un yerine vekil bırakması sebebiyle İshâk b. Furât da bu süreçte Mısır'da kadı olarak görev yapmıştır. Bk. Kindî, *Kitâbu'l-vulât*, 393.

²⁵ Vekîf, *Ahbâru'l-kudât*, 3/239-240; Kindî, *Kitâbu'l-vulât*, 417, 420-421, 427, 433, 441. Atanan kadılar için bk. Tablo 1.

²⁶ Mısır'da bulunduğu süre zarfında davalara bakmakla görevlendirildiği için Tablo-1'de Mısır'da görev yapan kadılar arasında Yahyâ b. Eksem'in de ismine yer verilmiştir. Yahyâ b. Eksem hakkında ayrıca bk. Bağdâdî, *Târîhu Bağdâd*, 12/182-190; İbn Hallikân, *Vefeyâtü'l-a'yân*, 6/162, 147-164.

²⁷ Vekîf, *Ahbâru'l-kudât*, 3/240; Kindî, *Kitâbu'l-vulât*, 441-443, 449.

²⁸ Ebu'l-Mehâsin Cemâlüddîn Yûsuf b. Tağrîberdî, *en-Nücûmü'z-zâhire fî mülûki Mısır ve'l-Kâhire* (Kahire: Vezâratü's-Sekâfe, 1963), 2/157.

²⁹ Ebu'l-Fazl Ahmed b. Ebî Tâhir İbn Tayfûr, *Kitâbu Bağdâd*, nşr. Muhammed Zâhid el-Kevserî- İzzet el-Attâr el-Hüseynî (Kahire: Mektebetü'l-Hancî, 1949), 81, 83; Taberî, *Târîh*, 8/610-613.

atanmasının ardından tekrar bozulmuştur. Halife bu sefer kardeşi Mu'tasım'ı Mısır'a vali olarak atamıştır.³⁰ Yaşanan hadiseler bölgede merkezî otoritenin sarsılmasına neden olmuştur. Bu durum, diğer kurumlarda olduğu gibi adli teşkilatın işleyişini de etkilemiştir. Nitekim uzun süre devam eden bu iç karışıklıklar ve bölgede merkezî otoritenin zayıflaması, kadı atama usulünde değişikliğe ve atamaların aksamasına yol açmıştır. Başkent Bağdat'ta yaşanan karışıklıkların yol açtığı otoritedeki bu zayıflık, Mısır'daki yerel idarenin yetki ve otoritesinin artması ve diğer birimlerin işleyişi üzerinde etkin bir rol üstlenmesiyle sonuçlanmıştır. Ancak 217/832 yılında Me'mûn'un Mısır'a bizzat gidişle birlikte,³¹ bölgedeki kontrol tekrar sağlanabilmiştir. Bu gelişmenin ardından kadılar tekrar halife tarafından atanmaya devam etmiştir.

Kadıların atanma usulü şu şekilde gerçekleşmekteydi: Yapılan görevlendirmeler, ilgili kişiye yazılı ya da şifahî olmak üzere iki şekilde bildirilmekteydi. Şifahî olarak gerçekleştirilen atamada kadı olarak tayin edilecek kişi, halife ya da vali tarafından huzura çağrılmak suretiyle görev kendisine bizzat tebliğ edilmekteydi. Yazılı olarak yapılan atamalar ise içerisinde görevlendirme bilgilerinin yer aldığı resmî bir yazının verilmesi vasıtasıyla gerçekleştirilmekteydi.³² Abbâsîler döneminde Mısır'a yapılan atamalarda da bazı şifahî görevlendirmelerin yanı sıra atamalar yazılı olarak yapılmaktaydı. Halife tarafından atama bilgisinin yer aldığı resmî belge bazen atanana kadıya verilirken bazen de görevlendirme onayının yer aldığı ilgili yazı merkezden bölge valisine gönderilmekteydi.³³

1.2. Kadıların Seçilmesi

Abbâsîlerin ilk asrında Mısır'da görev yapan kadılar, bir süre valiler tarafından tayin edilmiş olup daha sonra ise bizzat Abbâsî halifeleri tarafından doğrudan atanmaya başlamıştır. Rivayetlere göre halife ya da vali tarafından tayin edilecek olan kadıların nasıl tercih edileceği hususunda takip edilen tek düze bir uygulama ya da özellikle göz önünde bulundurulup uyulması gereken belirli kaidelerin olmadığı ve yapılan atamalarda kişinin tespiti için farklı usullerin izlendiği görülmektedir. Bu bağlamda halife ya da vali, kadı atamalarında doğrudan kendi iradesine dayanarak karar verebileceği gibi, devlet erkânı, ulemâ ya da bölgenin ileri gelenleriyle istişare ederek veya görev süresi sona ermiş bir kadıya yerine önerdiği kişiyi sormak gibi yöntemlere başvurarak da atama sürecini gerçekleştirebilmiştir.

Abbâsîlerin yönetime gelişinin ardından Mısır'da ilk olarak sırayla Abdur-

³⁰ Taberî, *Târîh*, 8/620, 622.

³¹ Ya'kûbî, *Târîh*, 2/466; Taberî, *Târîh*, 8/627.

³² Kasasbeh, *The Office of Qâdî in the Early Abbâsîd Caliphate*, 141-143; Kara, *Emevîler Dönemi Adliye Teşkilatı*, 111-112.

³³ Vekîf, *Ahbârü'l-kudât*, 3/233; Kindî, *Kitâbu'l-vulât*, 373, 377, 385, 449; İbn Hacer, Ebu'l-Fazl Ahmed b. Ali b. Muhammed el-Askalânî, *Ref'u'l-isr 'an kudâti Mısır*, thk. Ali Muhammed Ömer (Kahire: Mekettebü'l-Hancı, 1998/1418), 436

rahman b. Sâlim el-Ceyşânî ve Hayr b. Nuaym kadı olarak görev yapmıştır. Her iki isim daha önce Emevîler döneminde de kadılık görevini yürütmüştür.³⁴ Dolayısıyla Abbâsî Valisi Ebû Avn Abdülmelik b. Yezîd'in devletin aynı zamanda kuruluş sürecinde olması sebebiyle bölgeyi tanıyan ve daha önce Mısır'da kadılık tecrübesi olanlar arasından bir tercihte bulunmuş olduğunu söylemek mümkündür.

Kadılarından Gavs b. Süleyman'ın ataması ise Vali Ebû Avn'ın görevi sona eren Kadı Hayr b. Nuaym'a bu görev için kimin uygun olduğunu sorması ve onun da Gavs'ı tavsiye etmesi üzerine gerçekleşmiştir. Gavs, Hayr b. Nuaym'ın kadılığı döneminde onun katipliğini yapmıştır. Dikkat çeken husus ise Hayr b. Nuaym'ın da Emevîler döneminde Kadı Tevbe b. Nemr el-Hadramî'nin (ö.120/738) kâtipliğini yapmış olması³⁵ ve onun da Kadı Tevbe'ye sorulduğunda kendisini tavsiye etmesi üzerine Mısır'a kadı olarak atanmış olmasıdır.³⁶ Böylece Gavs b. Süleyman, Abbâsîler döneminde Mısır'a yapılan kadı atamalarında katiplik yaparken tercih edilen ilk kişi olmuştur.

Mısır kadıları arasında yer alan Ebû Huzeyme İbrahim b. Yezîd (ö.154/771), Abdullah b. Lehîa el-Hadramî (ö. 174/790) ve İbrahim b. İshâk'ın (ö.205/820) bu görev için seçilmesi ise yapılan çeşitli istişareler neticesinde gerçekleşmiştir. Bunlar arasından Ebû Huzeyme, Mısır Valisi'nin yaptığı istişare neticesinde kendisine bölgenin ileri gelen âlimlerinden Hayve b. Şüreyh (ö.158/775) ve Ebû Huzeyme'nin isimlerinin önerilmesi üzerine tercih edilmiştir. O esnada Ebû Huzeyme'nin İskenderiye'de bulunması sebebiyle önce kadılık görevi Hayve b. Şüreyh'e teklif edilmiş fakat o ısrarlara rağmen çeşitli gerekçelerle görevi reddetmiştir. Daha sonra Ebû Huzeyme'ye teklif edildiğinde o da görevi kabul etmekten kaçınmış olmasına rağmen kılıçla tehdit edilmesi sebebiyle kadılık görevini üstlenmek zorunda kalmış ve vefatına kadar on yıl boyunca Mısır'da kadılık yapmıştır.³⁷

Ebû Huzeyme'nin vefatının ardından kadılar halife tarafından atanmaya başlamıştır. Halife Mansûr aldığı vefat haberi üzerine Mısır'dan olup o esnada Irak'ta bulunan Abdullah b. Abdurrahman ile istişare ederek atanacak kadıyı tespit etmeye çalışmıştır. Abdullah da bu görüşmede kadılık için Ebû Ma'dân Âmir b. Mürre'yi teklif etmiş fakat Halife onun iştirme sorunu sebebiyle kadılık yapmaya uygun olmadığını söylemiştir. Bunun üzerine Abdullah b. Lehîa el-Hadramî'yi (ö.174/790) önermiş ve Halife de ücret tahsis ederek Abdullah'ı Mısır'a kadı olarak

³⁴ Vekîf, *Ahbâru'l-kudât*, 3/232; Kindî, *Kitâbu'l-vulât*, 348, 353-354.

³⁵ Ebu'l-Kâsım Abdurrahman b. Abdillâh b. Abdilhakem, *Fütûhu Mısır ve ahbâruhâ*, thk. Muhammed Sabîh (b.y.: Müessesetü Dâri't-Teâvün, 1974), 158; İbn Hacer, *Ref'u'l-isr*, 153.

³⁶ Vekîf, *Ahbâru'l-kudât*, 3/232; Kindî, *Kitâbu'l-vulât*, 355. Gavs b. Süleyman Mısır'a üç kez kadı olarak atanmıştır. Bk. Ebu'l-Ferec Abdurrahman b. Ali İbnü'l-Cevzî, *el-Muntazam fi târihi'l-mülûk ve'l-ümem*, thk. Muhammed Abdülkâdir Ata vd. (Beyrût: Dâru'l-Kütübi'l-İlmiyye, 1992), 8/299.

³⁷ İbn Abdülhakem, *Fütûhu Mısır*, 158; Vekîf, *Ahbâru'l-kudât*, 3/232-233, 235; Kindî, *Kitâbu'l-vulât*, 363.

atamıştır.³⁸ Lehîa b. İsâ'nın 204/820 yılında vefatının ardından kadı olarak görevlendirilen İbrahim b. İshâk da Mısır Valisi Serî b. Hakem'in özellikle belde halkıyla yaptığı istişare neticesinde tayin edilmiştir.³⁹

Mısır'da halife ya da vali tarafından farklı yöntemlerle seçilerek yapılan atamaların yanı sıra bazen de görevdeki kadının herhangi bir sebeple Mısır'dan ayrılması üzerine vekaleten görevi teslim etmesi sonucu kadılık yapanlar da olmuştur. Gavs b. Süleyman'ın Salih b. Ali'nin isteği üzerine ordu içindeki davalara bakmak amacıyla onunla şehirden ayrıldığında yerine vekaleten Yezîd b. Abdullah b. Abdurrahman b. Bilâl'i (ö.140/758) bırakmış ve o da bir süre davalara bakmıştır.⁴⁰ Yine Muhammed b. Mesrûk el-Kindî'nin (ö. 184/800'den sonra) Irak'a giderken vekâleten görevi teslim ettiği İshâk b. Furât da yaklaşık bir yıl boyunca kadılık yapmıştır.⁴¹ Abbâsîlerin ilk asrında Mısır'da görev yapan diğer kadıların nasıl seçildiğine dair ise herhangi bir bilgiye ulaşılamamıştır. Bu durumda vali ya da halifenin doğrudan kendi iradesiyle karar vermek suretiyle bu kadıları atamış olması mümkündür.

Atanacak kadıların tercihi konusunda kadının yetiştigi bölgenin, kimi zaman o kadı hakkında bir kanaate ulaşma hususunda bir kriter olabildiği anlaşılmaktadır. Mısır'da görev yapan kadılardan Lehîa b. İsâ hakkında onun Hadramevt'ten Mısır'a atanan dokuzuncu kadı olduğu bilgisi dikkat çekmektedir. Lehîa dışında Hadramevt'ten Yunus b. Atıyye, Evs b. Abdullah, Yahyâ b. Meymûn, Tevbe b. Nemr, Hayr b. Nuaym, Gavs b. Süleyman, Yezîd b. Abdullah ve Abdullah b. Lehîa kadı olarak atanmıştır. Bunlardan Hayr b. Nuaym, Gavs b. Süleyman, Yezîd b. Abdullah, Abdullah b. Lehîa ve Lehîa b. İsâ olmak üzere beşi Abbâsîler döneminde görevlendirilmiştir. Emevî Halifesi Muâviye b. Ebî Süfyân'ın, Mısır'daki Mesleme b. Muhalid'e Hadramevt'ten olanlardan başkasını görevlendirmemesini çünkü onların güvenilir olduklarını yazdığı mektup, bu tercihin sebebi hakkında fikir vermektedir.⁴² Fakat bu atamalar aynı zamanda Abbâsîlerin kuruluş sürecinde mevcut düzenin bir süre devam etmesi yönünde izlediği siyasetle de ilişkilidir. Çünkü Lehîa dışındaki kadıların hepsi devletin henüz kuruluş sürecinde atanmış olan kadılardır. Halife Mehdî'nin yönetimiyle de Mısır dışından ve özellikle de Irak bölgesinden de kadılar atanmaya başlamıştır.

Kadıların tercihi konusundaki üzerinde durulması gereken bir diğer husus ise yapılan atamalarda kadıların benimsemiş oldukları herhangi bir ekol ya da mezhebin bir kıstas olarak dikkate alınıp alınmadığı konusudur. Abbâsî halifele-

³⁸ İbn Abdülhakem, *Fütûhu Mısır*, 160; Kindî, *Kitâbu'l-vulât*, 368-370.

³⁹ Vekîf, *Ahbâru'l-kudât*, 3/239-240.

⁴⁰ Vekîf, *Ahbâru'l-kudât*, 3/232; Kindî, *Kitâbu'l-vulât*, 358-359.

⁴¹ Vekîf, *Ahbâru'l-kudât*, 3/238; Kindî, *Kitâbu'l-vulât*, 393.

⁴² Vekîf, *Ahbâru'l-kudât*, 3/425-426.

rinden Mansûr'un, Medine'de Mâlik b. Enes'e yargı alanında birlikteliğin sağlanması amacıyla tüm ülkede esas alınacak bir kitap telif etmesini teklif ettiği rivayetlerde zikredilmiştir.⁴³ Fakat bu durum gerçekleşmemiş ve ülke genelinde yargı alanında ortak bir uygulama söz konusu olmamıştır.⁴⁴ Abbâsîler, izledikleri dinî politika gereği genellikle ulemâ ile yakınlık kurmaya çalışmıştır. Bu nedenle kuruluş sürecinde devletin otoritesini güçlendirmek için Ebû Hanîfe ve Kûfeliler'in Abbâsîlerin muhalifi olan Alioğullarına karşı ilgi ve muhabbeti sebebiyle ulemâdan Mâlik b. Enes ve Medinelilere karşı bir yönelimin hissedildiğini söylemek mümkündür. Fakat Ebû Yûsuf'un kâdıl-kudât olarak atanması ve Kûfe ehlinin görüşlerinin dönemin sosyo-kültürel şartları kapsamında ortaya çıkan sorunlara çözümler sunması gibi çeşitli sebeplerle bu yönelim sonraki süreçte Kûfe ehli lehine değişmiştir. Bununla birlikte devlet tarafından bu süreçte ülke genelinde herhangi bir fikhî ekol ya da mezhep resmî olarak benimsenmemiş ve kadılar hüküm verirken herhangi bir ekol ya da mezhebin yöntem ve görüşlerine bağlı kalmakla sınırlandırılmamıştır.⁴⁵ Ayrıca Abbâsîler, kadıları tayin ederken bölgelerde hâkim olan ekol ya da mezhebi dikkate alma yönünde bir yol da izlememiştir. Mesela bu dönemde Mısır'a, İsmâil b. el-Yesa', Muhammed b. Mesrûk, Hâşim b. Ebî Bekr, İbrahim b. el-Cerrâh ve Muhammed b. Ebî Leys gibi Kûfe ehlinen olup Ebû Hanîfe'nin görüşleri doğrultusunda hüküm veren kadılardan atananlar olduğu gibi Ebu't-Tâhir Abdülmelik b. Muhammed, Abdurrahman b. Abdullah el-Hattâb ve Hârûn b. Abdullah gibi Medine ehlinin görüşleri doğrultusunda hüküm veren kadılardan da atama yapılmıştır.⁴⁶ Bu durum, kadıların kendi yaklaşımlarına bağlı olarak verdiği farklı hükümler sebebiyle zaman zaman bölge halkıyla sorunlar yaşanmasına sebep olmuştur.

1.3. Kadıların Görev Süreleri ve Görevlerinin Sona Erme Sebepleri

Abbâsî yönetimi tarafından devlet görevleri için yapılan atamalarda genellikle önceden belirlenmiş ya da sınırlandırılmış herhangi bir süre ya da zaman dilimi bulunmamaktadır. Dolayısıyla herhangi bir göreve tayin edilen kişi, vefat, azil ya da istifa gibi bir sebep söz konusu olmadığı müddetçe kayd-ı hayat şartıyla vazifesine devam etmiştir. Görev süresine dair bu işleyiş kadılık kurumu için de aynı

⁴³ Ebû Abdillâh Muhammed b. Sa'd İbn Sa'd, *Kitâbü't-tabakâti'l-kebîr*, thk. Ali Muhammed Ömer (Kahire: Mektebetü'l-Hancı, 2001), 7/573-574; *el-İmâme ve's-siyâse* (Beyrût: Dâru'l-Kütübü'l-İlmiyye, 1997), 322-323. Bu konuda kaynaklarda yer alan farklı rivayetlerin tahlili için bk. Kamit, *Abbâsî Devletinde Siyaset-Ulemâ İlişkisi: "İlk Asır Örneği"*, 205-211.

⁴⁴ İbnü'l-Mukaffâ risalesinde Abbâsî yönetiminin istikrar ve devamlılığının sağlanması için bazı önerilerde bulunmuştur. Risalede aynı durum karşısında verilen farklı hükümlerin ortaya çıkardığı karışıklıklara değinen İbnü'l-Mukaffâ hukuk alanında birlikteliğin sağlanmasının önemine dikkat çekmiştir. Bk. Mustafa Demirci, "Abdullah İbnü'l-Mukaffâ'nın 'Risâletü's-Sahabe' Adlı Risâlesi: Takdim ve Tercüme", *İstem* 12 (2008), 223-224, 233-234.

⁴⁵ Kasassbeh, *The Office of Qâdi in the Early Abbâsîd Caliphate*, 68-75.

⁴⁶ Vekî, *Ahbârü'l-kudât*, 3/236, 239-240; Kindî, *Kitâbu'l-vulât*, 383, 411-412, 427-428, 449; İbn Hacer, *Ref'u'l-isr*, 217, 254, 415, 448.

şekilde uygulanmıştır. Abbâsîlerin ilk asrında Mısır'a tayin edilen kadılar da görevlerine devam etmelerine engel teşkil eden bir durum ortaya çıkmadığı müddetçe vefatlarına kadar vazifelerine devam etmiştir.

Abbâsîler döneminde diğer eyaletlerdeki kadıların her birinin görev süresinin net bir tespiti bilgi eksikliği sebebiyle tam olarak mümkün olmamakla birlikte Mısır konusunda özellikle Kindî'nin verdiği ayrıntılı bilgiler kadıların görev sürelerinin tespitine imkân sağlamıştır. Nitekim çelişkili bilgilerin de diğer kaynaklardaki kısıtlı verilerle mukayesesi neticesinde Mısır'da görev yaptığını tespit edebildiğimiz kadıların görev süreleri atama sayıları da dikkate alınarak Tablo-1'de gösterilmiştir. Tablo-1'e bakıldığında Mısır'da kadılık yapan kadılar arasında birkaç gün ya da birkaç ay görev yapanlar olduğu gibi on yıl gibi uzun bir süre görevine devam edenlerin de olduğu görülmektedir. Kadıların görev sürelerindeki bu farklılık ise görev sürelerinin sona ermesine yol açan sebeplerle yakından ilişkilidir.

Abbâsîler döneminde idarî makam tarafından Mısır'a atanan kadıların görev süreleri birbirinden farklı gerekçelere bağlı olarak sona ermiştir. Ele aldığımız zaman diliminde Mısır'daki kadıların görevlerinin sona erme gerekçeleri temelde atama makamı tarafından yapılan idarî azil, kadıların iradeleri doğrultusunda verdikleri istifa kararı ve vefat olmak üzere üç şekilde gerçekleşmiştir.

1.3.1. İdarî Azil

Abbâsîler döneminde halifeler ve kısa bir süreliğine valiler, kadıların atama salahiyyetine sahip oldukları gibi azletme yetkisine de sahip olup zaman zaman bu yetkilerini idarî, siyasî ve şahsî olmak üzere çeşitli sebeplere dayanarak kullanmış ve kadıların azletmişlerdir.⁴⁷ Mesela Abbâsîler Mısır'a ilk girdiğinde kadılık yapmakta olan Abdurrahman b. Sâlim, görevine ancak bir müddet devam edebilmiştir. Bir süre sonra idarî birimlerden divanda duyulan ihtiyaç sebebiyle Mısır Valisi Ebû Avn, Abdurrahman b. Sâlim'i kadılıktan azledip bu alandaki mahareti sebebiyle divana atamıştır.⁴⁸

Abbâsî halifelerinden Emîn ve Me'mûn arasında ortaya çıkan iktidar mücadelesi, siyasî, sosyal ve ekonomik alanlarda olmak üzere Mısır'da da etkisini hissettirmiştir. Mısır'da kadı atamalarının valiler tarafından yapılmak durumunda kalındığı bu süreçte, merkezden yeni bir vali tayin edildiğinde yeni atanan vali görev yapmakta olan kadıyı azledip yerine yeni bir kadı atama yönünde bir tasarrufta bulunmuştur. Bu süreçte Mısır Valisi Câbir b. Eş'as tarafından kadı olarak atanan İbrahim b. Muhammed el-Bekkâî, ancak altı ay kadar görevde kalabilmiştir. Halife Emîn tarafından Câbir b. Eş'as'ın azledilip yerine Abbâd b. Muhammed'in vali olarak atanmasıyla Kadı İbrahim b. el-Bekkâî azledilmiş ve Vali Abbâd b. Muhammed

⁴⁷ Kadıların hangi makam ve kim tarafından atandığı hususunda bk. Tablo-1.

⁴⁸ Vekîf, *Ahbâru'l-kudât*, 3/232; Kindî, *Kitâbu'l-vulât*, 354.

tarafından Lehîa b. İsâ kadı olarak tayin edilmiştir. Hemen ardından 198/813 yılında Vali Abbâd b. Muhammed de azledilip yerine Muttalib b. Abdulah vali olarak görevlendirilmiştir. Vali Muttalib b. Abdullah da Lehîa b. İsâ'yı kadılıktan azlederek yerine beraberinde Irak'tan gelmiş olan Fazl b. Gânim'i atamıştır.⁴⁹ Dolayısıyla valiler tarafından atama yapılan bu süreçte vali değişikliği aynı zamanda görev yapmakta olan kadılar için bir azil gerekçesi olmuştur. Kadı atamalarının çoğunlukla valiler tarafından yapıldığı Emevîler döneminde de benzer bir durum söz konusu olup vali değişikliğiyle birlikte mevcut kadılar azledilip yeni bir kadı ataması yapılmıştır.⁵⁰ Fakat aynı durum, Abbâsîlerin ilk asrında Mısır'da halifeler tarafından yapılan kadı atamaları için söz konusu olmamıştır. Yani valilerde olduğu gibi halife değişikliğine bağlı olarak mevcut kadının azledilmesi ve yerine yeni bir kadının tayin edilmesi gibi bir durum yaşanmamıştır.

Kadıların, yargı sürecinde kararlarını deliller ve şahitlerin ifadeleri doğrultusunda özgürce verdikleri bilinmekle birlikte bazen çeşitli baskılara maruz kaldıklarına dair örnekler de rivayetlerde yer almaktadır. Nitekim kadıların özgürlüğü de bir ölçüde kendilerine yetki veren siyasî otorite ile olan hiyerarşik ilişkiyle sınırlıdır. Bu nedenle kadıların verdikleri hükümlerin ya da sergiledikleri tavırların, kendilerine bu yetkiyi veren otoriteyi rahatsız etmesi durumunda onlar, görevden azil ya da baskıya boyun eğmeyip bizzat kendi iradesiyle istifa etme gibi durumlarla karşı karşıya kalabilmiştir. Mısır'da 133/751 yılında Vali Ebû Avn tarafından kadı olarak tayin edilen Hayr b. Nuaym bir dava sürecinde benzer bir durum yaşamıştır. Rivayete göre bir adam bir askerin kendisine iftirada bulunduğu şikayetiyle Kadı Hayr b. Nuaym'a başvurmuş ve Kadı da ikinci bir şahit bulununcaya kadar askerin hapsedilmesini emretmiştir. Fakat durumu haber alan Mısır Valisi Ebû Avn, bir adamını gönderip askeri hapisaneden çıkartmıştır. Bunun üzerine Kadı Hayr b. Nuaym da görevi bırakmış ve ancak asker hapse geri dönerse kendisinin kadılığa devam edebileceğini söylemiştir. Kadı, bu isteği yerine getirilmediği için vazifesine geri dönmeyince vali tarafından azledilmiştir.⁵¹

Görevindeki sert ve tavizsiz tutumuyla bilinen Kadı Muhammed b. Mesrûk bir gün Halife Hârûn Reşîd'in eşi Zübeyde bint Ca'fer'in vekili Abdurrahman'a karşı cesaret göstererek ondan alınması gereken bir mala el koyduğu için kendisiyle karşı karşıya gelmiştir. Bu durum üzerine Rakka'da Kureyşliler'in de desteğiyle Muhammed b. Mesrûk aleyhinde bir propaganda yürütülerek onun azledilmesi sağlanmıştır. Olanları haber alan Muhammed b. Mesrûk öfkelenerek azil mektubu kendisine henüz ulaşmadan yerine İshâk b. Furât'ı vekil bırakarak Mısır'dan ayrıl-

⁴⁹ Vekîf, *Ahbâru'l-kudât*, 3/239; Kindî, *Kitâbu'l-vulât*, 417, 420.

⁵⁰ Kara, *Emevîler Dönemi Adliye Teşkilatı*, 116-117.

⁵¹ İbn Abdülhakem, *Fütûhu Mısır*, 158; Vekîf, *Ahbâru'l-kudât*, 3/232.

mıştır.⁵² Kadı Fazl b. Gânim ise Vali Muttalib b. Abdulah'ın kendisine öfkelenmesi gerekçesiyle göreve başlayalı henüz bir yıl olmasına rağmen azledilmiştir.⁵³

Mısır'da görev yapan bazı kadıların Abbâsî yönetimine muhalif kişi ya da bazı olaylarla bir şekilde ilişkilendirilmesi ya da halife ve bölge valisiyle ilişkilerinin bozulması, görevden uzaklaştırılmaya neden olan bir başka husustur. Kadılarından Gavs b. Süleyman, Abbâsîlere muhalif olan Alioğullarından Ali b. Muhammed b. Abdullah b. Hasan b. Hasan'ın Mısır'a geldiğinde kendisinin yanında gizlemesi diğer bir rivayete göre de Ebu'l-Hattâb el-İbâzî ile yazışmalarının ortaya çıkması sebebiyle Halife Mansûr'un emriyle Mısır Valisi Yezîd b. Hâtim tarafından hapsedilmiştir. Fakat daha sonra Salih b. Ali'nin aracılığıyla Halife tarafından affedilmiş ve görevine geri dönmüştür.⁵⁴ Vali Serî b. el-Hakem'in 205/820 yılında kadı tayin ettiği İbrahim b. el-Cerrâh da Abbâsî yönetimine itaatsiz bir tavır takınan ve Bağdat'tan gönderilen Abbâsî ordu komutanı Abdullah b. Tâhir ile karşı karşıya gelen Vali Ubeydullah b. Serî'nin emân mektubundaki şartların düzenlenmesine yardımcı olduğu için daha sonra Mısır'da kontrolü tekrar sağlayan Abdullah b. Tâhir tarafından azledilmiştir.⁵⁵ 212/827 yılında kadı olarak atanan İsâ b. Münkedir ise yine benzer siyasî ve şahsî sebeplerle azledilmiştir. Mısır halkından bir grup Kadı İsâ b. Münkedir'in yanına gelerek ondan Halife Me'mûn'un 213/828 yılında Mısır ve Suriye bölge valiliğine görevlendirdiği kardeşi Ebû İshâk el-Mu'tasım'ın sert yönetiminden duydukları endişeyi ve onun idaresinden hoşnut olmadıklarına dair Halife'ye yazmasını istemiştir. İsâ b. Münkedir'in gönderdiği mektup üzerine Halife bu durumu Mu'tasım'a sormuş ve bu şikâyetin doğru olmadığını söyleyen Mu'tasım da İsâ b. Münkedir'e öfkelenerek onu azletmiştir.⁵⁶ İbn Abdülhakem'in yer verdiği bir rivayete göre ise Mu'tasım 214/829 yılında Mısır'a geldiğinde İbn Ebî Duâd'ın İsâ b. Münkedir hakkında kendisine söyledikleri üzerine onu azletmiştir.⁵⁷

Kadılar, yaklaşımları, verdikleri hükümler ya da bazı davranışları sebebiyle halk tarafından halife ya da valiye şikâyet edilmeleri sebebiyle de azledilmiştir. Mesela Halife Mehdî'nin 164/781 yılında ilk kez Kûfe ehlinde kadı olarak atadığı İsmâil b. el-Yesa' el-Kindî'nin bölgede çok bilinmeyen Ebû Hanîfe'nin içtihatları ya da Kûfe ekolünün metodu doğrultusunda verdiği bazı hükümler halkın ve bölgenin önde gelen fakihlerinin tepkisine neden olmuştur. Nitekim Kadı İsmâil Halife Mehdî'ye şikâyet edilmiş ve ardından da azledilmiştir.⁵⁸ 185/801 yılında Halife Hârûn Reşîd Abdurrahman b. Abdullah el-Hattâb'ı Mısır'a kadı olarak atamış ve

⁵² Kindî, *Kitâbu'l-vulât*, 392.

⁵³ Kindî, *Kitâbu'l-vulât*, 421.

⁵⁴ İbn Abdülhakem, *Fütûhu Mısır*, 161; Kindî, *Kitâbu'l-vulât*, 361-362.

⁵⁵ Kindî, *Kitâbu'l-vulât*, 429-430.

⁵⁶ Kindî, *Kitâbu'l-vulât*, 440-441.

⁵⁷ İbn Abdülhakem, *Fütûhu Mısır*, 161.

⁵⁸ İbn Abdülhakem, *Fütûhu Mısır*, 160; Vekîf, *Ahbâru'l-kudât*, 3/236; Kindî, *Kitâbu'l-vulât*, 371-372.

kadının haksızlığına uğrayan bir grup kendisini Halife'ye şikâyet etmiştir. Fakat Hârûn Reşîd onlara, "Divana bakınız, benim günlerimde Ömer b. el-Hattâb ailesinden kaç kişi (kadı olarak) atanmış?" diye sormuştur. Divana baktıklarında Abdurrahman dışında hiç kimsenin atanmadığı ortaya çıktığında ise Halife, "Hayır, vallahi onu asla azletmeyeceğim" şeklinde cevap vermiştir. Bunun üzerine Kadı Abdurrahman, Hârûn Reşîd'in vefatının ardından hilafete geçen Emîn tarafından azledilmiştir.⁵⁹ Bu dönemde Mısır'a atanan kadılardan, Abdullah b. Lehîa, İshâk b. Furât ve Mufaddal b. Fedâle'nin ise kaynaklarda sebebi belirtilmeksizin sadece azledildikleri bilgisine yer verilmiştir.⁶⁰

1.3.2. İstifa

Kadılar, görevlerini sürdürürken çeşitli sağlık sorunları, yaşlılık, görevin manevî sorumluluğu ve atama makamı ya da diğer siyasî birimlerden görev ve verdikleri hükümlere yönelik herhangi bir baskı hissetmeleri gibi çeşitli gerekçelere bağlı olarak kendi istekleri doğrultusunda kadılık görevinden istifa etmişlerdir. Kadıların bu tür istekleri atama makamı tarafından makul görülüp kabul edilerek yeni bir kadı atandığı gibi kimi zaman da talepleri çeşitli sebeplerle reddedilmiştir. Abbâsîler döneminde Mısır'a atanan kadılardan da bazıları görevden affını istemiştir. Bunlardan Kadı Hayr b. Nuaym cüzzam hastalığına yakalanmış olması sebebiyle Vali Ebû Avn'dan kadılık görevi hususunda affını talep etmiştir. Fakat Ebû Avn onun bu isteğini geri çevirmiş ve Hayr b. Nuaym'ın rahatsız olduğu bu süreçte bir süre davalara kâtibi Gavs b. Süleyman bakmıştır.⁶¹

170/786 yılında Halife Hâdî tarafından kadı olarak atanan Ebu't-Tâhir Abdülmelik b. Muhammed ise Sâhibü'l-berîdden insanların mahkeme işlerinde yavaş davrandığı şeklinde bazı tenkitlerin yer aldığı bir mektup alması üzerine onun bu tavrından rahatsız olarak görevinden affını talep etmiş ve isteği kabul edilmiştir.⁶² Vali Serî b. Hakem'in 204/820 yılında kadı olarak atadığı İbrahim b. İshâk da bir davada verdiği hükmü durdurması konusunda baskıya maruz kalması üzerine kararını değiştirmeyip görevden affını istemiştir. Onun bu talebi kabul edilerek yerine İbrahim b. el-Cerrâh kadı olarak atanmıştır.⁶³ Halife Me'mûn döneminde 217/832 yılında Mısır'a kadı olarak atanan ve yaklaşık 9 yıl kadılık görevini yürüten Hârûn b. Abdullah da görevden affını talep eden kadılardan bir diğeridir. Mihne dönemi kadılarından olan Hârûn b. Abdullah, 218/833 yılında halku'l-Kur'ân hakkında gelen mektuptaki çağrıya olumlu bir cevap vermiş ve sonrasında şahitlik yapanlara karşı aynı soruşturmayı yapmıştır. Fakat Halife Mu'tasım döneminde

⁵⁹ İbn Abdülhakem, *Fütûhu Mısır*, 161; Kindî, *Kitâbu'l-vulât*, 410-411.

⁶⁰ İbn Abdülhakem, *Fütûhu Mısır*, 160-161; Vekî, *Ahbâru'l-kudât*, 3/237; Kindî, *Kitâbu'l-vulât*, 370, 383, 387, 393.

⁶¹ Kindî, *Kitâbu'l-vulât*, 355.

⁶² İbn Abdülhakem, *Fütûhu Mısır*, 161; Kindî, *Kitâbu'l-vulât*, 384-385.

⁶³ Vekî, *Ahbâru'l-kudât*, 3/239-240; Kindî, *Kitâbu'l-vulât*, 427.

gelen bir emirle fukahaya karşı tekrar bir soruşturmanın yürütülmesi emri karşısında Kadı Hârûn b. Abdullah bu sefer görevden affını istemiştir. Talebi kabul edilen Hârûn'un yerine ise Muhammed b. Ebî Leys kadı olarak atanmıştır.⁶⁴ Kadı olarak atanan ve istenen soruşturmaları titizlikle yürüten Muhammed b. Ebî Leys'in görevlendirilmesinde, onun Abbâsî yönetiminin halku'l-Kur'ân konusundaki yaklaşımını benimsemesinin etkili olduğu anlaşılmaktadır.

1.3.3. Vefat

Abbâsîler döneminde Mısır'a atanan kadılardan bazıları görevlerini yürütürken vefat etmiştir. İdarî azil ya da istifa gerekçesiyle değil de vefatları sebebiyle görevleri nihayete eren bu kadıların yerine başka bir kadı görevlendirilmiştir. İh-mim'de valilik görevini yürüten ve Gavs b. Süleyman'ın yerine vekâleten kadı olarak tayin edilen Yezîd b. Abdullah b. Abdurrahman b. Bilâl 140/758 yılında aniden vefat etmiş ve kadı olarak sadece birkaç ay görev yapabilmıştır.⁶⁵

Halkın şikâyeti sebebiyle azledilen İsmâil b. el-Yesa'nın yerine 167/783 yılında üçüncü kez kadı olarak atanan Gavs b. Süleyman bu sefer 168/784 yılında vefat edene kadar vazifesini sürdürmüştür.⁶⁶ Halife Emîn tarafından 194/810 yılında Mısır'a kadı olarak görevlendirilen Hâşim b. Ebî Bekr b. Abdurrahman da görevini yürütürken vefat eden kadılardan bir diğeridir. Vefatı sebebiyle görevi sona eren dördüncü kadı ise 199/814 yılında ikinci kez kadı olarak tayin edilmiş olan Lehîa b. İsâ'dır.⁶⁷

2. Kadıların Yerel Yönetimle İlişkileri

Abbâsî halifelerinin kadılık kurumu üzerindeki bazı tasarrufları neticesinde gerçekleşen değişimler, Mısır'da hem kadıların yerel idarecilerle olan ilişkilerini hem de yargı alanındaki işleyiş ve bazı uygulamaları çeşitli açılardan etkilemiştir. Emevîler döneminde çoğunlukla kadıların yetkilerini eyalet valilerinden alıp onlar tarafından atanıp azledilmeleri şeklinde gerçekleşen işleyiş, kadılar üzerinde valilerin mutlak bir otorite sağlamalarına ve buna bağlı olarak kadıların yargı alanındaki işlerine zaman zaman müdahale edebilmelerine imkân tanımıştır.⁶⁸ Kadılar, kararlarına müdahale edilme gibi bir durumla karşılaştıklarında görevlerinden istifa etme ya da istenilen şekilde hüküm vermemeleri sebebiyle görevden azledilme gibi sorunlarla karşı karşıya kalmıştır.⁶⁹

Eyaletlerde valilerin yargı alanındaki bu yetkileri, Abbâsî Devleti'nin ikinci

⁶⁴ Vekîf, *Ahbâru'l-kudât*, 3/239-240; Kindî, *Kitâbu'l-vulât*, 447.

⁶⁵ Kindî, *Kitâbu'l-vulât*, 359-360.

⁶⁶ Kindî, *Kitâbu'l-vulât*, 373, 376.

⁶⁷ Vekîf, *Ahbâru'l-kudât*, 3/239; Kindî, *Kitâbu'l-vulât*, 417, 421, 426.

⁶⁸ Bu konudaki değerlendirmeler için bk. Kara, *Emevîler Dönemi Adliye Teşkilatı*, 90-98.

⁶⁹ Kindî, *Kitâbu'l-vulât*, 328. Abbâsîler döneminde Mısır'da valiler tarafından gerçekleştirilen atamalarda yaşanan benzer durumlar için bk. Vekîf, *Ahbâru'l-kudât*, 3/232, 239; Kindî, *Kitâbu'l-vulât*, 427.

halifesi Mansûr'un, yönetiminin son zamanlarında kadıların halife tarafından atanması yönünde bir karar almasına kadar devam etmiştir. Halife Mansûr'un kadıların vali yerine bizzat halife tarafından atanması yönünde aldığı bu karar,⁷⁰ kadılık makamının bağlı olduğu idarî hiyerarşiyi değiştirmesi yönüyle özellikle kadıların yerel yönetim ve bazı devlet ricâliyle olan ilişkilerinin seyrini de büyük ölçüde etkilemiştir. Mansûr'un hilafetinin son döneminde başlatılan bu uygulama, merkezileşme yönünde izlenen siyasetin tabi bir sonucu olabileceği gibi aynı zamanda Abbâsîlerin izlediği dinî politika doğrultusunda kadıların yargı alanındaki yetkilerini bağımsız bir şekilde kullanabilmesi ve dolayısıyla adaletin sağlanabilmesi için atılmış bir adım olarak da düşünülebilir. Bu süreçten sonra kadıların sergilediği yaklaşım ve verdikleri kararlarının arkasındaki net duruşları da bu hususu teyit etmektedir.

Bu hiyerarşi değişikliği, tayin edilen kadıların tutum ve davranışlarına yansımış ve hatta bu durum, zaman zaman bir otorite mücadelesine dönüşerek vali ya da diğer devlet ricâliyle ilişkilerin gerilmesine neden olmuştur. Mesela Halife Hârûn Reşîd tarafından 177/793 yılında Mısır'a kadı olarak atanan Muhammed b. Mesrûk yeni atanan kadıların aynı zamanda yönetime bağlılığını ifade eden ve sembolik bir anlam taşıyan valiyi ziyaret etme geleneğine karşı çıkıp valinin davetine rağmen onu ziyaret etmeme şeklinde bir tavır sergileyebilmiştir. Böylece Kadı Muhammed b. Mesrûk daha atanır atanmaz vali ile ilişkisine bir sınır çizmiştir. Muhammed b. Mesrûk'un bu davranışıyla birlikte bu gelenek son bulmuş ve daha sonra yeni atanan kadılar valiyi ziyaret etmemiştir.⁷¹

Mısır'da valinin yanı sıra genellikle posta teşkilatından sorumlu olan ve Sâhibü'l-berîd olarak ifade edilen görevlilerin de zaman zaman kadılar ile karşı karşıya geldiği anlaşılmaktadır. Bu kadılardan biri, Halife Hâdî tarafından 170/786 yılında atanan Ebu't-Tâhir Abdülmelik b. Muhammed'dir.⁷² Rivayete göre Kadı Abdülmelik b. Muhammed'e bir gün Sâhibü'l-berîdden insanların mahkeme işlerinde yavaş davrandığı yönünde tenkitlerin yer aldığı bir mektup ulaşmıştır. Bunun üzerine Kadı, "Şayet Mü'minlerin Emîri bunu sana emrettiyse, tamam; aksi halde umumun işlerinden ziyade meşguliyet olarak (posta) hayvanlarının eyerleri ve onların düzenlenmesi sana kafidir." şeklinde karşılık vermiştir. Bu hadiseden sonra Abdülmelik b. Muhammed yaşananlardan rahatsızlık duyarak görevinden istifa etmiştir.⁷³

Kadıların otoritelerini muhafaza etme konusunda sarfettikleri çabanın bir örneğini, Halife Me'mûn tarafından 217/832 yılında Mısır'a kadı olarak tayin edi-

⁷⁰ İbn Abdülhakem, *Fütûhu Mısır*, 160.

⁷¹ Kindî, *Kitâbu'l-vulât*, 388; İbn Hacer, *Ref'u'l-isr*, 416-417.

⁷² Vekfî, *Ahbâru'l-kudât*, 3/237; Kindî, *Kitâbu'l-vulât*, 383.

⁷³ İbn Abdülhakem, *Fütûhu Mısır*, 161; Kindî, *Kitâbu'l-vulât*, 384-385.

len Hârûn b. Abdullah'ın (ö.232/847) Sahibü'l-berîd Zekeriyya b. Sa'd ile arasında yaşananlarda net bir şekilde görmek mümkündür. Zekeriyya b. Sa'd bir adamını Kadı Hârûn b. Abdullah davalara bakarken yanında bulunması ve dava sürecini takip etmesi için görevlendirmiştir. Kadı Hârûn b. Abdullah bu adamın meclise geliş amacını öğrendiğinde, "Bu meclis Mü'minlerin Emîri'nin meclisidir ve orada biri ancak onun emri ile oturur." diyerek onu dışarı çıkarmıştır. Hârûn b. Abdullah'ın bu tavrından bulunduğu makam ve yürüttüğü görevin saygınlığını korumaya çalıştığı ve daha sonra ortaya çıkabilecek bir müdahale ihtimaline de engel olmak istediği anlaşılmaktadır. Nitekim Sahibü'l-berîd, kadının bu tutumunu Mısır Valisi Keydür b. Nasr'a şikâyet etmiştir. Vali tarafından çağrılan Kadı Hârûn b. Abdullah görüşme esnasında geri adım atmayınca konu Halife Me'mûn'a bildirilerek onun görüşü doğrultusunda hareket edilmiştir.⁷⁴ Kadının bu tavrı, kendisinin doğrudan halifeye bağlı olduğunu ve yerel yönetim birimlerinin kadılık üzerinde baskı oluşturacak herhangi bir tasarruf yetkisinin olmadığını göstermesi yönüyle önem taşımaktadır.

Kaynaklardaki rivayetler olayları genellikle kişisel ilişkiler bağlamında aktarmaktadır. Fakat kişisel ilişkilerin anlatıldığı bu rivayetler, dönemin idarî kurumları arasındaki ilişki ve etkileşimin yapısı hakkında ip uçlarını da barındırmaktadır. Diğer bir ifadeyle yukarıda bazı örnekleri zikredildiği üzere kadıların bireysel olarak halife, vali ya da sahibü'l-berîd ile yaşadığı birtakım hadiselerle dair bu anlatımlar aynı zamanda kadılık müessesinin, hilafet, valilik ya da güvenlik ve haberleşmeden sorumlu olan kurumlarıyla iletişim ve etkileşiminin yapısal kalıplarını ve bu dönemdeki gelişmeler çerçevesinde yaşanan değişimi anlamamıza yardımcı olmaktadır.

3. Kadı Atamalarının Yargıya Yansımaları

Abbâsîlerin ilk asrında kadı atamalarının halife tarafından bizzat gerçekleştirilmesi kadıların yerel yönetim birimleriyle ilişkilerini yeniden şekillendirdiği gibi süreç içinde yargı alanında da çeşitli açılardan etkilerini hissettirmiştir. Abbâsî yönetiminin ilk dönemlerinde önceden olduğu gibi Mısır'ın yetkin ve önde gelen isimleri arasından kadı tayin edilirken Halife Mehdî'den itibaren Mısır dışından da kadı atanmaya başlamıştır. Gerek Mısır'da meskûn olan kadılarla Bağdat'taki halifeler arasında ilişkilerin gelişmesi gerek diğer bölgelerden Mısır'a görevlendirme-lerin yapılması, zaman içerisinde karşılıklı bir etkileşime zemin hazırlamıştır. Dolayısıyla bu etkileşimlerin yargı alanında çeşitli yansımaları olmuştur. Nitekim bu dönemde Mısır'a tayin edilen kadılar tarafından yargı süreci ve işleyişine dair daha önce bölgede mevcut olmayan yeni birtakım prosedür ve uygulamalar başlatılarak çeşitli sorunların önüne geçilmeye çalışıldığı gibi bölgedeki bu gelişmeler adlî

⁷⁴ Kindî, *Kitâbu'l-vulât*, 444-445.

alandaki kurumsallaşma faaliyetlerine de katkı sağlanmıştır. Bu yeniliklerin başında, yargı sürecinin sağlıklı bir şekilde yürütülebilmesi ve adaletin sağlanmasında önemli bir fonksiyona sahip olan şahitlik konusunda tedrici bir şekilde işleyişe dahil edilen bazı uygulamalar gelmektedir.

Mısır'da şahitlikle ilgili farklı olarak ilk uygulama Kadı Gavs b. Süleyman tarafından başlatılmıştır. Toplumda özellikle yalancı şahitliğin yayılmaya başlaması sebebiyle Gavs, daha önceki uygulamalarda olduğu gibi şahitlik yapanların sadece toplumda iyi bilinmeleriyle yetinmemiş ve onlar hakkında gizli bir şekilde soruşturma yapılarak gizli yönlerin açığa çıkartılması, dürüst ve güvenilirliklerinin teyit edilerek şahitlik için uygun olup olmadığının araştırılması şeklinde bir yol izlemiştir.⁷⁵ Söz konusu bu uygulamanın daha önce Kûfe'de mevcut olduğu anlaşılmaktadır. Vekî', Emevîlerin son döneminde Kûfe Kadısı Abdullah b. Şübrüme'nin (ö.144/761) şahitlerin gizlediği hususlara dair soruşturma yapan ilk kişi olduğunu aktarmıştır.⁷⁶ Gavs'ın Mısır'da tatbik ettiği bu uygulamayı, onun Irak'a kaldığı dönemde öğrenmiş olup Mısır'a döndüğünde de uygulamış olabileceği ifade edilmiştir.⁷⁷

Şahitlik yapanlara dair diğer bir adım ise hem Halife Mehdî hem de Halife Hârûn Reşîd'in yönetiminde olmak üzere iki kez Mısır'a kadı olarak görevlendirilen Mufaddal b. Fedâle (ö.181/797) tarafından atılmıştır.⁷⁸ Mufaddal b. Fedâle şahitlerin adil ve dürüst olup olmadıklarına dair durumlarının araştırılması için Mısır'da ilk kez "Sâhibü'l-mesâil" olarak isimlendirilen bir görevli tayin etmiş ve kendisinden sonraki kadılar da Sâhibü'l-mesâil görevlendirerek bu uygulamayı sürdürmüştür.⁷⁹ Daha sonra 196/811 ve 199/814 yıllarında olmak üzere iki kez Mısır'a kadı olarak atanan Lehîa b. İsâ el-Hadramî (ö.204/820) ise Sâhibü'l-mesâilin görevinde bir düzenlemeye ihtiyaç duymuştur. Lehîa, mevcut uygulamanın aksine şahitler hakkında yapılan soruşturmaların yenilenerek her yıl yapılmasını ve süreç içinde şahitlik yapanlardan herhangi birine dair ortaya çıkabilecek olumsuzluğun tespit edilmesi durumunda da o kişinin şahitliğinin durdurulmasını emretmiştir.⁸⁰ Böylece şahitlerin adil ve güvenilir bir şekilde şahitlik yaptıklarının teyit edilmesi ve zamanla güveni sarsan bir takım hususlarının ortaya çıkıp çıkmadığı tespit edilerek yargı sürecinin olması gerektiği gibi adalet çerçevesinde yürütülmesi hedeflenmiştir.

Mufaddal b. Fedâle, şahitlerin soruşturulmasının yanı sıra dava sürecinde

⁷⁵ Kindî, *Kitâbu'l-vulât*, 361.

⁷⁶ Vekî', *Ahbâru'l-kudât*, 3/116.

⁷⁷ Mathieu Tillier, "Les "premiers" cadis de Fustât et les dynamiques régionales de l'innovation judiciaire (750-833)", *Les Annales Islamologiques*, 45, (2011), 224-225.

⁷⁸ Mufaddal b. Fedâle'nin görev yaptığı yıllar için bk. Tablo 1.

⁷⁹ Kindî, *Kitâbu'l-vulât*, 385-386; İbn Hacer, *Ref'u'l-isr*, 438.

⁸⁰ Kindî, *Kitâbu'l-vulât*, 422.

kendisine yardımcı olması için on kişiden oluşan bir şahit grubu da oluşturmuştur. Bu grubun dışında yine şahitlik için gerekli şartları taşıyanların da şahitlik yapabiliyor olmalarına rağmen daha önce bölgede böyle bir uygulamaya tanık olmayan halk, Mufaddâl b. Fedâle'nin bu kararından rahatsızlık duymuş ve bu uygulamayı tuhaf karşılamıştır.⁸¹ Halife Hârûn Reşîd tarafından 177/793 yılında kadı tayin edilen ve Kûfe ehlinden olan Muhammed b. Mesrûk ise Mısır'a geldiğinde bölge halkından seçtiği kişilerden oluşan bir grubu şahitlik için özel olarak görevlendirerek bu sayıya bir sınır getirmiş ve daha önce şahitlik yapanlardan bazılarının da görevini sonlandırmıştır. Onun bu kararı, bölgenin ileri gelenlerinin tepkisine ve ilişkilerin gerilmesine yol açmıştır.⁸² Şahitlikle ilgili yeni bir düzenleme de 185/801 yılında Hârûn Reşîd tarafından tayin edilen Kadı Abdurrahman b. Abdullah el-Ömerî tarafından gerçekleştirilmiştir. Abdurrahman b. Abdullah, Muhammed b. Mesrûk'un tespit edip belirli bir sınır getirdiği şahitlik yapanların isimlerini bir kitaba yazdırarak onları kayıt altına almıştır. Kindî tarafından ilk kez Abdurrahman b. Abdullah'ın yaptığı ifade edilen şahitlerin isimlerinin kaydedilmesi yönündeki bu uygulama daha sonraki süreçte de kadılar tarafından devam ettirilmiştir.⁸³ Böylece resmî bir şahit listesi oluşturulmuştur.

Mısır'da şahitler için özel soruşturmaların yapılmaya başlanması, bu iş için bir Sâhibü'l-mesâil tayin edilmesi ve ardından yaşanan diğer gelişmelerin ortaya çıkışında, yalancı şahitliğin yayılması gibi bölgenin bazı iç dinamiklerinin etkili olduğunu ifade etmiştik. Bunun yanı sıra Mısır'daki fukahanın başta Bağdat olmak üzere Irak bölgesine olan ziyaretleri ve Mısır dışından yapılan kadı atamaları da bu uygulamaların ortaya çıkışında etkili olan bir diğer önemli faktördür. Şahitliğin, zamanla belirli bir sayıyla sınırlandırılıp kayıt altına alınarak bir prosedür çerçevesinde resmî bir form kazanması, bölgeye dışarıdan kadıların atanmaya başlaması ve bu kadıların, önceki ilişkilere bağlı olarak şekillenen bir yapı yerine kararlarını doğru ve adil bir şekilde verebilmek için güvenebilecekleri yeni bir oluşuma ihtiyaç duymasıyla yakından ilişkilidir. Tillier de bu durumu, kadıların adlî alanda yeni bir sosyal ağ geliştirerek olası bir yerel baskının önüne geçme ve yerel ilişkilerden bağımsız bir adlî sistem oluşturma isteği olarak değerlendirmiştir.⁸⁴

Mısır'da şahitlikle ilgili gelişmelerin yanı sıra yargı alanındaki işleyişe dair kadıların daha önce söz konusu olmayan birtakım başka yeni tatbikatlarına da ri-yayetlerde dikkat çekilmiştir. Kindî, Mufaddâl b. Fedâle'nin, şahitlerle ilgili uyguladığı yeni prosedürlerin yanı sıra özellikle borçlar, vasiyetler ve habslara⁸⁵ (vakıf-

⁸¹ Kindî, *Kitâbu'l-vulât*, 385-386; İbn Hacer, *Ref'u'l-isr*, 438.

⁸² Kindî, *Kitâbu'l-vulât*, 388-390.

⁸³ Kindî, *Kitâbu'l-vulât*, 394.

⁸⁴ Tillier, "Les "premiers" cadis de Fustât et les dynamiques régionales de l'innovation judiciaire (750-833)", 234-237.

⁸⁵ Habs ve vakıf kavramlarının mahiyeti ve kullanımı hakkında bk. Mustafa Demirci, "Abbasiler

lar) dair ayrıntılı ve uzun kayıtlar tutan ilk kadı olduğunu bildirmiştir.⁸⁶

Kûfe ehlinde olup Mısır'a kadı tayin edilen Muhammed b. Mesrûk ise şahitlerle ilgili düzenleme yapıp valiyle ilişkilere bir mesafe koyduğu gibi mahkemede tutulan kayıtların muhafazası için de Mısır'da kullanılmayan bir yöntem izlemiştir. Daha önce mahkeme belgeleri bir örtü içinde kadının kâtibi tarafından taşınırken Muhammed b. Mesrûk, Irak bölgesinde kullanılmakta olan ve mahkemeye dair çeşitli evrak ve kayıtların korunup saklandığı kımatr⁸⁷ kullanımını Mısır'da ilk kez uygulayan kadı olmuştur.⁸⁸ Ayrıca Muhammed b. Mesrûk, bölgedeki diğer din mensuplarıyla ilgili de farklı bir tasarrufta bulunmuştur. Daha önce Mısır'da Hristiyanların kendilerine tahsis edilen bir günde ve aralarından birinin evinde davalarına bakılırken Kadı Muhammed Hristiyanların davalarına da Müslümanların davaları gibi mescitte bakmaya başlamıştır.⁸⁹

Halife Me'mûn döneminde Mısır'da kadılık yapan Hârûn b. Abdullah da mahkeme süreciyle ilgili bir düzenleme yapmıştır. Hârûn, mahkeme anında, davanın taraflarının, diğer görevlilerin ve o esnada mescitte namaz kılanların özellikle kendisinden uzakta durması yönünde bir kural koymuştur. Böylece hem davanın kurallara uygun ve adil bir şekilde incelenmesini hem de mahkeme sürecinin bir düzen dahilinde gerçekleşmesini sağlamıştır.⁹⁰

Halife Mehdî dönemi itibariyle Mısır'a dışarıdan ve bölgede pek bilinmeyen Kûfe ekolü ya da Hanefî mezhebine mensup olan kadıların tayin edilmesi de yargı alanında etkili olan önemli faktörlerden biri olmuştur. Hicaz, Irak ve Suriye bölgelerinin aksine Mısır'da bu süreçte fikhî alandaki yaklaşımların bölgesel bir ekol ya da mezhep oluşturmadığı kabul edilmektedir.⁹¹ Bununla birlikte Emevîler döneminden itibaren yargı süreçlerinde özellikle bazı kadıların iki şahit bulunmadığına da Medine'deki uygulamada olduğu gibi bir şahit ve davacının yemini ile hüküm vermeyi tercih etmesi⁹² ve bazı konularda da Mâlik b. Enes'e (ö.179/795) yazarak kanaatinin sorulması⁹³ gibi hususlar bölgede Medine ekolünün etkili olduğunu düşündürmektedir. Fakat bununla birlikte bu süreçte bölgenin ileri gelen fakihlerin-

→

Döneminde Vakfın Gelişimi ve Hanefiler ile Malikiler-Şafiler Arasında Vakıf Tartışmaları", *Vakıf Dergisi* 57, (2022), 19-21.

⁸⁶ Kindî, *Kitâbu'l-vulât*, 379; İbn Hacer, *Ref'u'l-isr*, 438.

⁸⁷ Sözlükte kitapların içinde muhafaza edildiği ve kitapların korunması için kullanıldığı ifade edilen Kımatr (قِمَطْر), saz, deri vb. malzemelerden yapılan ve mahkemede tutulan kayıt ve evrakların muhafazasını sağlayan bir çeşit çanta, bavul ya da sandıktır. Bk. Muhammed b. Mükerrrem İbn Manzûr, *Lisânü'l-Arâb*, nşr. Abdullah Ali el-Kebir (Kahire: Dârü'l-Maârif, 1984), "Kımatr", 5/3740.

⁸⁸ Kindî, *Kitâbu'l-vulât*, 391-392.

⁸⁹ Kindî, *Kitâbu'l-vulât*, 390-391.

⁹⁰ Kindî, *Kitâbu'l-vulât*, 443-444.

⁹¹ Bu konudaki değerlendirmeler için bk. Tillier, "Les "premiers" cadis de Fustât et les dynamiques régionales de l'innovation judiciaire (750-833)", 214-218.

⁹² Kindî, *Kitâbu'l-vulât*, 384,

⁹³ Kindî, *Kitâbu'l-vulât*, 382.

den Leys b. Sa'd'ın (ö.175/791)⁹⁴ Mâlik b. Enes ile olan mektuplaşmasının mahiyeti buradaki fikhî oluşum ve gelişmeleri sadece Medine ekolünün etkisine indirgemenin tek başına durumu açıklamak için yeterli olmadığını ve bölgede gelişen yapının daha farklı bir mahiyete sahip olduğunu göstermektedir.⁹⁵

Mâlik b. Enes, Medinelilerin tatbikatına aykırı bazı fetvalar verdiğini öğrendiğinde Leys b. Sa'd'a bu konuda bir mektup yazmıştır.⁹⁶ Mâlik b. Enes, vahye tamlık eden, Hz. Peygamber'in (sav) uygulamalarını görüp yaşayarak sonraki kuşaklara aktaran Medine ehlinin tatbikatına önem vermiş ve bazı şartlar çerçevesinde içtihatları için bir dayanak kabul etmiştir. Medine ameline karşı çıkanları tenkit eden Mâlik b. Enes'in Leys'e gönderdiği mektubunun temel gayesini de bu konunun oluşturduğu anlaşılmalıdır.⁹⁷ Nitekim Leys b. Sa'd cevap olarak mektubunda, Medine ehlinin ve amelinin değeri ve önemini kabul etmekle birlikte Mısır, Şam ve Irak gibi diğer bölgelere de sahâbîlerin gidip yerleştiğini ve o bölgelerdeki halkın onların sözlerini ve amellerini aynı şekilde benimseyerek naklettiklerini söylemek suretiyle bu hususta kendisinden farklı düşündüğünü bildirmiştir. Böylece diğer bölgelerdeki ortak uygulamaların önemine dikkat çeken Leys b. Sa'd, ardından mektubunda Medine ekolünden farklı olarak ele alınan bazı meselelere yer vermiştir.⁹⁸ Buradan hareketle Mısır'da Medine ekolünün bir dereceye kadar etkili olduğu anlaşılmalı birlikte resmî bir ekol haline gelememiş olsa da Medine ekolünden farklı olarak bölgenin kendi iç dinamiklerinin de etkisiyle şekillenen özel bir hukukî ortamının olduğu anlaşılmalıdır.⁹⁹ Mısır'da hukukî alandaki bu gelişim ve yapılanma dışarıdan yapılan kadı atamalarının da etkisiyle gelişimini sürdürmüştür.

Mısır'a bölgede çok tanınmayan Hanefî ya da Kûfe ekolüne mensup kadıların tayin edilmesi ve bu kadıların sahip oldukları ilmî yaklaşım doğrultusunda hüküm vermeleri, bölgedeki bazı mevcut uygulamaları ilga etmek istemeleri ya da bunlar üzerinde bir düzenlemeye gitme yönündeki tasarrufları süreç içinde karışıklığa ve bölge halkının hoşnutsuzluğuna sebep olmuştur. Bu durumun açık bir örneğini Halife Mehdî'nin 164/781 yılında ilk kez Kûfe ehlinin İsmâil b. el-Yesa' el-Kindî'yi Mısır'a kadı olarak görevlendirmesi ve onun da benimsediği ilmî metot çerçevesinde bölgede çok eskiden beri yaygın olan habsları (vakıfları) ilga etme

⁹⁴ İbn Sa'd, *et-Tabakât*, 9/524.

⁹⁵ Tillier, "Les "premiers" cadis de Fustât et les dynamiques régionales de l'innovation judiciaire (750-833)", 216-218.

⁹⁶ Mektubun tam metni için bk. Yahyâ b. Ma'în, *Yahyâ b. Ma'în ve kitâbühü't-târîh*, thk. Ahmed Muhammed Nûr Seyf (Mekke: Merkezu'l-Bahsi'l-İlmî ve l-hyâi't-Turâsi'l-İslâmî, 1399/1979), 4/498-501.

⁹⁷ Yahyâ b. Ma'în, *Târîh*, 4/500-501.

⁹⁸ Mektubun tam metni için bk. Yahyâ b. Ma'în, *Târîh*, 4/487-497.

⁹⁹ Tillier, "Les "premiers" cadis de Fustât et les dynamiques régionales de l'innovation judiciaire (750-833)", 216-218.

yönündeki yaklaşımında görmek mümkündür.¹⁰⁰ Hicaz ve Mısır'da, bu bölgelerdeki fakihlerin verdiği ruhsata bağlı olarak yaygınlık kazanan aile vakfı uygulamalarına Kûfe'deki hukukçular ve Hanefîler, temelde mülkiyet anlayışı ve miras hukukunun ihlali ve cahiliye dönemi uygulamalarına benzerlik gibi sebeplerle karşı çıkmıştır.¹⁰¹ Ebû Hanîfe'nin içtihatları doğrultusunda hüküm veren İsmâil b. el-Yesa'nın vakıflar konusunda da aynı şekilde ve bölgedeki mevcut uygulamanın aksi yönünde bir tutum sergilemesi şikâyetlere neden olmuştur. Rivayete göre Kadı'ya, bölgenin ileri gelen fakihlerinden Leys b. Sa'd, "Sen, Rasûlullâh (sav), Ebû Bekir, Ömer, Osman, Ali, Talha, Zübeyr ve onlardan sonrakiler habs yapmış oldukları halde Müslümanların habslarını ilga ettin. Bu nedenle sana hasım olarak geldim." diyerek tepki göstermiştir.¹⁰² Leys, ardından Halife Mehdî'ye "Ey Mü'minlerin Emîri! Senin tayin ettiğin kadı, Rasûlullah'ın (sav) aramızda uygulanmakta olan sünnetini neredeyse ortadan kaldıracak. Biz habsı dinar ve dirhem için değil ancak hayır maksadıyla kullanırız." ifadelerine yer verdiği mektubuyla Kadı İsmâil'in yaklaşımından duyulan rahatsızlığı dile getirmiştir. Kısa bir süre sonra da İsmâil b. el-Yesa' azledilmiştir.¹⁰³

Mısır kadılarında Lehîa b. İsâ da benzer şekilde vakıflarla ilgili usulsüzlüklerin önüne geçmek amacıyla sahiplerinin ikrarları ve ellerindeki belgelerin incelenmesiyle yeniden bir tespit gerçekleştirerek vakıfları karara bağlamıştır. Bu şekilde vakıflar kontrol altına alınmış ve yeniden düzenlenen belgelerle bir resmiyet kazanmıştır.¹⁰⁴ Kadı Muhammed b. Ebî Leys de görev yaptığı dönemde vakıfları tekrar kontrol etmiş ve ardından aile vakıflarının idaresi için tayin edilen görevlilerin çoğunun kadı divanından kaydı bulunmaması sebebiyle vakıfların birçoğunu iptal ederken bir kısmını yeniden düzenlemiştir.¹⁰⁵ Mısır'daki vakıf uygulamalarının aksine Şam, Irak ve Horasan eyaletlerine ait vakıf örneklerinin kaynaklarda bulunmaması, Abbâsîlerin bu süreçte bölge ve yaklaşım farklılıklarına bağlı değişik uygulamaların varlığına imkan tanıdığına bir başka göstergesidir.¹⁰⁶ İlk İsmâil b. el-Yesa' ve ardından Irak bölgesinden Mısır'a yapılan diğer kadı atamaları bölgede Ebû Hanîfe'nin de görüşlerinin tanınmasına imkân sağlarken bu durum hem bölgeler arasında hem de vakıf alanındaki müzakerelerde görüldüğü üzere fikh ekolleri arasında bir etkileşime olanak sağlamıştır. Bu süreçte Irak bölgesinde uygulanmakta olan bazı prosedürler zaman içinde Mısır'daki yargı sürecine dahil olduğu görülmektedir.

¹⁰⁰ İbn Abdülhakem, *Fütûhu Mısır*, 160; Vekî', *Ahbâru'l-kudât*, 3/236; Kindî, *Kitâbu'l-vulât*, 371.

¹⁰¹ Demirci, "Abbasiler Döneminde Vakfın Gelişimi", 19.

¹⁰² Kindî, *Kitâbu'l-vulât*, 372.

¹⁰³ İbn Abdülhakem, *Fütûhu Mısır*, 160. Vakıfların gelişim süreci ve fikhî ekollerin görüşleri hakkında ayrıntılı bilgi için bk. Demirci, "Abbasiler Döneminde Vakfın Gelişimi", 9-34.

¹⁰⁴ Kindî, *Kitâbu'l-vulât*, 424.

¹⁰⁵ Kindî, *Kitâbu'l-vulât*, 449-450.

¹⁰⁶ Demirci, "Abbasiler Döneminde Vakfın Gelişimi", 22.

Tablo 1. Abbâsîlerin İlk Asrında Mısır'da Kadılık Görevini Yürütenler

	Mısır'da Görev Yapan Kadılar	Görev Süresi	Atamayı Yapan
1	Abdurrahman b. Sâlim b. Ebî Sâlim el-Ceyşânî (ö.143/760)	128-133/745-751 5 Yıl 7 Ay	Emevi Valisi Havsera b. Suheyl-Abbâsî Valisi Salih b. Ali
2	Hayr b. Nuaym (ö.137/754)	133-135/751-753 2 Yıl	Abbâsî Valisi Ebû Avn Abdülmelik b. Yezîd
3	Gavs b. Süleyman (ö.168/784)	135-140/753-758 5 Yıl	Abbâsî Valisi Ebû Avn Abdülmelik b. Yezîd
4	Yezîd b. Abdullah b. Abdurrahman b. Bilâl (ö.140/758)	140/758 Birkaç ay	Gavs b. Süleyman yerine vekil bıraktı.
5	Gavs b. Süleyman (ö.168/784) 2. kez	140-144/758-761 4 Yıl	Abbâsî Valisi Ebû Avn Abdülmelik b. Yezîd
6	Ebû Huzeyme İbrahim b. Yezîd (ö.154/771)	144-154/761-771 10 Yıl	Abbâsî Valisi Yezîd b. Hâtîm
7	Abdullah b. Lehîa el-Hadramî (ö. 174/790)	155-164/772-781 10 Yıl	Abbâsî Halifesi Mansûr
8	İsmâil b. el-Yesa' el-Küfî (ö.?)	164-167/781-783 3 Yıl	Abbâsî Halifesi Mehdi
9	Gavs b. Süleyman (ö.168/784) 3. kez	167-168/783-784 1 Yıl	Abbâsî Halifesi Mehdi
10	Mufaddal b. Fedâle el-Gassânî (ö.181/797)	168-169/784-786 1 Yıl 3 Ay	Abbâsî Halifesi Mehdi
11	Ebu't-Tâhir Abdülmelik b. Muhammed el-Ensârî (ö.176/792)	170-174/786-790 4 Yıl 4 Ay	Abbâsî Halifesi Hâdî
12	Mufaddal b. Fedâle el-Gassânî (ö.181/797) 2. kez	174-177/790-793 3 Yıl	Abbâsî Halifesi Hârûn Reşîd
13	Muhammed b. Mesrûk el-Kindî (ö.184/800'den sonra)	177-184/793-800 7 Yıl	Abbâsî Halifesi Hârûn Reşîd
14	İshâk b. Furât (ö.204/820)	184-185/800-801 1 Yıl	Muhammed b. Mesrûk yerine vekil bıraktı.
15	Abdurrahman b. Abdullah el-Hattâb (ö.?)	185-194/801-810 9 Yıl 2 Ay	Abbâsî Halifesi Hârûn Reşîd
16	Hâşim b. Ebî Bekr b. Abdurrahman (ö.196/811)	194-196/810-811 1,5 yıl	Abbâsî Halifesi Emîn
17	İbrahim b. Muhammed el-Bekkâi (ö.?)	196/811 6 Ay	Abbâsî Valisi Câbir b. Eş'as
18	Lehîa b. İsâ el-Hadramî (ö.204/820)	196-198/811-813 1 Yıl 6 Ay	Abbâsî Valisi Abbâd b. Muhammed
19	Fazl b. Gânîm (ö.227/842)	198-199/813-814 9 Ay	Abbâsî Valisi Muttalib b. Abdullah
20	Lehîa b. İsâ el-Hadramî (ö.204/820) 2. kez	199-204/814-820 5 Yıl	Abbâsî Valisi Muttalib b. Abdullah
21	İbrahim b. İshâk el-Kâriyye (ö.205/820)	204-205/820 6 Ay	Abbâsî Valisi Serî b. el-Hakem
22	İbrahim b. el-Cerrâh (ö.217/832)	205-211/820-826 5 Yıl 10 Ay	Abbâsî Valisi Serî b. el-Hakem
23	İsâ b. el-Münke dir (ö.215/830)	212-214/827-829 2 Yıl 1 Ay	Abbâsî Valisi Abdullah b. Tâhir
24	Yahyâ b. Eksem (ö.242/857)	217/832 3 Gün	Abbâsî Halifesi Me'mûn
25	Hârûn b. Abdullah (ö.232/847)	217-226/832-840 8 Yıl 6 Ay	Abbâsî Halifesi Me'mûn
26	Muhammed b. Ebî Leys (ö.237/851)	226-235/840-850 9 Yıl	Abbâsî Halifesi Mu'tasım

Sonuç

İslâm tarihinde en uzun süre hüküm süren hanedanlardan biri olan Abbâsîler, yönetimlerinin ilk asrında iktidarlarının devamlılığını sağlamak amacıyla merkezîyetçi bir yönetim anlayışı benimsemiştir. Bu doğrultuda halifenin mutlak otoritesine dayanan bir idarî yapılanma tesis edilmiştir. Adlî alandaki işleyiş de bu anlayışa bağlı olarak yeniden şekillenmiş ve Abbâsî halifeleri seleflerinin aksine kadıları bizzat kendileri atamaya başlamıştır. Kadı atamalarındaki bu hiyerarşi değişimi, kadıların konumunu, onların yerel idari birimlerle olan ilişkilerini ve uzun vadede yargı alanındaki uygulamaları çeşitli açılardan etkilemiştir.

Kadı atamalarının halifeler tarafından yapılması, kadıların görev yerlerinde otorite sağlamaları ve bölgedeki üst düzey görevliler üzerinde kararlarının bir yaptırım oluşturabilmesi noktasında büyük ölçüde etkili olmuştur. Dolayısıyla merkezî atamanın kadılık kurumunun saygınlığını ve otoritesini artırarak kadıların vazifelerini yerine getirebilmeleri konusunda olumlu bir katkı sağladığını söylemek mümkündür. Bu durum, kadılar üzerinde muhtemel bir yerel idarî baskı sorununu da büyük ölçüde ortadan kaldırmıştır. Fakat bununla birlikte halife tarafından yapılan atamalar kadıların otoritesini artırırken aynı zamanda Mısır'daki yerel idarecilerle de ilişkilerin zaman zaman gerilmesine neden olmuştur. Abbâsîlerin ilk asrında Mısır'a atanan kadıların görev süreleri, idarî azil, istifa ve vefat gibi nedenlere bağlı olarak değişiklik göstermiştir. Bu dönemde Mısır'da en uzun süre kadılık makamında kalan on yıllık görev süreleriyle Ebû Huzeyme ve Abdullah b. Lehîa olurken Mısır seferi esnasında Halife Me'mûn'un emriyle üç gün davalara bakan Yahyâ b. Eksem hariç tutulduğunda sadece birkaç ay görevde kalan Yezîd b. Abdullah da en kısa süre kadılık makamında kalan kadı olarak tespit edilmiştir. Ayrıca iç savaşın merkezi otoriteyi sarsması nedeniyle bir süre kadıların valiler tarafından atandığı dönemde, vali değişimine paralel olarak mevcut kadıların azledilip yeni bir kadının atanması da bu süreçteki kadıların görevlerinin daha kısa sürmesinde etkili olmuştur.

Abbâsîlerin ilk dönemlerinde Mısır'a bölgenin ileri gelenleri arasından kadı atanırken Halife Mehdî ile dışarıdan, özellikle Irak bölgesinden kadılar da atanma başlamıştır. Bu durum kadıların bölge halkı ve yerel idarecilerle ilişkilerinde etkili olurken aynı zamanda yargı alanında daha önce Mısır'da mevcut olmayan, şahitler için gizli bir soruşturma yürütülmesi, soruşturma için Sâhibü'l-mesâil görevlendirilmesi, şahitlerin soruşturmalarının yıllık olarak yenilenmesi, resmî bir şahit grubunun oluşturulması, şahitlerin sayısına bir sınır getirilmesi ve şahitlerin isimlerinin kayıt altına alınarak bir liste oluşturulması, adlî evrakların korunması için kımatr kullanılması, mahkeme sürecinde dava taraflarının ve diğer görevlilerin kadıdan uzak bir konumda olacak şekilde konumlanması ve Hristiyanların davalarına da camide bakılması gibi bir dizi yeni prosedür ve uygulamanın hayata geçmesine zemin hazırlamıştır. Başta tedrici olarak gerçekleşen şahitlikle ilgili uygulamalar olmak üzere bu düzenlemeler kadıların Irak'tan gelip bölgeye yabancı olmasıyla ilişkili olduğu kadar aynı zamanda Mısır'daki sosyo-kültürel ve ekonomik hayatta

yaşanan gelişmelerin ortaya çıkardığı ihtiyaç ve zorunlulukların doğal bir sonucudur. Dolayısıyla Abbâsîler döneminde Mısır'a yapılan kadı atamalarında izlenen usul ve atamak için tercih edilen kadılar, yalnız eyaletler arasındaki etkileşimi artırmakla kalmamış fikhî ekoller ya da mezhepler arasında rekabet, müzakere ve etkileşimi de artırmıştır.

Funding / Finansman: This research received no external funding. / Bu araştırma herhangi bir dış fon almamıştır.

Conflicts of Interest / Çıkar Çatışması: The author declare no conflict of interest. / Yazar, herhangi bir çıkar çatışması olmadığını beyan eder.

Kaynakça

- Atar, Fahrettin. "Kadı". *Türkiye Diyanet Vakfı İslâm Ansiklopedisi*. 24/66-69. İstanbul: TDV Yayınları, 2001.
- Atar, Fahrettin. *İslam Adliye Teşkilatı*. Ankara: DİB Yayınları, 1979.
- Bağdâdî, Ebû Bekr Ahmed b. Ali el-Hatîb. *Târîhu Bağdâd*. thk. Sıdkî Cemîl el-Attâr. 14 Cilt. Beyrut: Dâru'l-Fıkr, 1. Basım, 2004.
- Barış, Mustafa Necati. *Câhiliyeden Hz. Ömer Döneminin Sonuna Kadar Yargı*. Ankara: Ankara Üniversitesi, Sosyal Bilimler Enstitüsü, Doktora Tezi, 2013.
- Barış, Mustafa Necati. *Hız Osman ve Hz. Ali Dönemlerinde Yargı*. İstanbul: Hikmetevi Yayınları, 2019.
- Demirci, Mustafa. "Abbasiler Döneminde Vakfın Gelişimi ve Hanefiler ile Malikiler-Şafiiler Arasında Vakıf Tartışmaları", *Vakıf Dergisi* 57, (2022), 9-34.
- Demirci, Mustafa. "Abdullah İbnü'l-Mukaffâ'nın 'Risâletü's-Sahabe' Adlı Risâlesi: Takdim ve Tercüme". *İstem* 12 (2008), 217-240.
- el-İmâme ve's-siyâse*. Beyrût: Dâru'l-Kütübî'l-İlmiyye, 1997.
- Göl, Yavuz Selim. *Abbâsiler Döneminde Kâdî'l-Kudâtlık*. Ankara: İlahîyât Yayınları, 1. Basım, 2020.
- İbn Abdülhakem, Ebu'l-Kâsım Abdurrahman b. Abdillâh. *Fütûhu Mısır ve ahbâruhâ*, thk. Muhammed Sabîh. b.y.:Müessesetü Dâri't-Teâvün, 1974.
- İbn Hacer, Ebu'l-Fazl Ahmed b. Ali b. Muhammed el-Askalânî. *Ref'u'l-İsr 'an kudâti Mısır*. thk. Ali Muhammed Ömer. Kahire: Mektebetü'l-Hancî, 1418/1998.
- İbn Hallikân, Ebu'l-Abbâs Ahmed b. Muhammed. *Vefeyâtü'l-a'yân ve enbâu ebnâi'z-zamân*. 8 Cilt. thk. İhsân Abbâs. Beyrut: Dâru Sâdır, 1968.
- İbn Manzûr, Muhammed b. Mükerrrem. *Lisânü'l-'Arâb*. nşr. Abdullah Ali el-Kebir. 7 Cilt. Kahire: Dârü'l-Maârif, 1984.
- İbn Sa'd, Ebû Abdillâh Muhammed b. Sa'd. *Kitâbü't-tabakâti'l-kebir*. thk. Ali Muhammed Ömer. Kahire: Mektebetü'l-Hancî, 2001.
- İbn Tağrıberdî, Ebu'l-Mehâsin Cemâlüddîn Yûsuf. *en-Nücümü'z-zâhire fi mülûki Mısır ve'l-Kâhire*. 16 Cilt. Kahire: Vezâratü's-Sekâfe, 1963.
- İbnü'l-Cevzî, Ebu'l-Ferec Abdurrahman b. Ali. *el-Muntazam fi târihi'l-mülûk ve'l-ümem*. 19 Cilt. thk. Muhammed Abdülkâdir Ata-Mustafa Abdülkâdir Atâ. Beyrût: Dâru'l-Kütübî'l-İlmiyye, 1. Basım, 1992.
- Kamit, Maşide. *Abbâsî Devletinde Siyaset-Ulemâ İlişkisi: İlk Asır Örneği*. Konya: Necmettin Erbakan Üniversitesi, Sosyal Bilimler Enstitüsü, Doktora Tezi, 2024.
- Kara, Cahit. *Emevîler Dönemi Adliye Teşkilatı ve Yargı Hukuku Uygulamaları*. Ankara: Fecr Yayınları, 2021.
- Kasassbeh, Hussein F. *The Office of Qâdî in the Early Abbâsîd Caliphate: (132-247/750-861)*. Jordan, 1994.
- Kindî, Ebû Ömer Muhammed b. Yûsuf. *Kitâbu'l-vulât ve kitâbu'l-kudât*. tsh. Rhuvon Guest. Kahire: Müessesetü'l-Kurtuba, ts.
- Kuşçalı, Ali. *Sâmerrâ'dan Bağdat'a Dönüş-Mu'temid Alellah Döneminde Abbâsî Devleti*. İstanbul: Kitap Dünyası Yayınları, 2022.
- Taberî, Ebû Ca'fer Muhammed b. Cerîr. *Târîhu'l-ümem ve'l-mülûk*. thk. Muhammed Ebu'l-Fadl İbrahim. Mısır: Dâru'l-Maârif, 1967.
- Tillier, Mathieu. "Les "premiers" cadis de Fustât et les dynamiques régionales de l'innovation judiciaire (750-833)", *Les Annales Islamologiques*, 45, (2011), 214-242.
- Vekî', Muhammed b. Halef b. Hayyân. *Ahbâru'l-kudât*. 3 Cilt. Beyrut: Âlemü'l-Kütüb, ts.
- Ya'kûbî, Ahmed b. Ebî Ya'kûb b. Ca'fer. *Târîhu'l-Ya'kûbî*. 2 cilt. Beyrût: Dâru Sâdr, 1995.
- Yahyâ b. Maîn. *Yahyâ b. Maîn ve kitâbuhu't-târîh*. thk. Ahmed Muhammed Nûr Seyf. 4 Cilt. Mekke: Merkezü'l-Bahsî'l-İlmî ve İhyâi't-Turâsî'l-İslâmî, 1. Basım, 1399/1979.
- Yılmaz, Metin. "İslam Tarihinde (Emevî-Abbâsî Dönemi) Saltanata Bağlı Yargı Siyasallaşması", *İstem* 3 (2004), 135-152.
- Zuhaylî, Muhammed. *Târîhu'l-kazâ fi'l-İslâm*. Dımaşk: Dârü'l-Fıkr, 1995.